

Gyekiczky Tamás:

VITÁK A JOGTUDOMÁNYBAN II.

A tulajdonjog kérdése

Budapest, 1987.

I. Röviden a tulajdonelmélet fontosságáról

Mind a mai napig megdönthetetlen axiómája a jogi gondolkodásnak, hogy a legfontosabb kérdések egyike a tulajdon problémája. Nem csak a jogelméleti tanítások, polgári jogi elméletek hangsúlyozzák a tulajdonviszonyokról szóló teóriák kitüntetett és elsődleges szerepét, hanem az egész jogi szabályozás központja a tulajdonviszonyokat szabályozó normák és jogszabályok rendszere.

A tulajdonviszonyok elsődleges szabályozási szintje az Alkotmány, s a polgári törvénykönyv /PTK/. Az alsóbb szintű jogszabályok/1/ e két alaptörvény rendelkezéseiből vezetik le jogi normáikat.

A tulajdonviszonyok központi szerepköre a marxizmus politikai filozófiájában sohasem volt vitatott. Mind a kapitalista társadalom leírása, mind a munkásmozgalom legitimációja /jövőképe/, mind a később hatalomra jutott kommunista pártok ideológiája a tulajdonviszonyokat állította a központba. A tulajdonviszonyok leírása olykor jelentős politikai érdekek megjelenésének színtere /pl. tulajdonforma vita a Szovjetunióban a huszas években/, vagy egy új társadalomirányítási szakasz bevezetésének ideológiai alátámasztása. /Tulajdon viták Magyarországon a hatvanas-hetvenes évek fordulóján./

A magyar jogi gondolkodás a "fordulat" után meglehetősen sajátos helyzetben volt. Egyrészt az új társadalomirányítás jogi szabályozásához valamilyen jogi ideológiát kellett teremtenie, másrészt a magyar polgári - vagy ahogy 45 előtt nevezték - "magánjogi" gondolkodás tradícióival is szembe kellett néznie. Röviden bemutatom majd, hogy az első problémát miképpen oldották meg. A második kérdéssel csak érintőlegesen foglalkozom, hiszen e kérdés megválaszolása nem tárgya e dolgozatnak.

A tulajdonelmélet az általános jogelméleten túlmenően

a polgári jogi gondolkodásban nyert kidolgozást. A polgári jog lett ezután a hetvenes-nyolcvanas években is a tulajdonviták terepe. Ugyanakkor a vita résztvevőinek köre nem korlátozódott csak a tisztán polgári jogászok körére, hanem pl. mezőgazdasági jogászok, szövetkezeti jogászok, közigazdász-jogászok is résztvettek benne. A vitakör szélesre nyitása jelzi azt a sajátos és skrizofén állapotot is, melyben a magyar jogélet majd negyven év óta vergődik. A skrizofénia egyik forrása, hogy 49 után egységes jogszabályban szabályozták az állampolgárok magánjogi, és a vállalatok, állami gazdálkodó szervezetek vagyoni viszonyait. E jogi szabályozási szemlélet még az 1961-ben megalkotott PTK /Polgári Törvénykönyv/-ben is megmaradt. Sőt hozzá kell tenni, mind a mai napig érvényes. Ugyanakkor a jogágak mesterséges elszigetelésével megbontották az összetartozó szabályozási folyamatok egységét, s a mezőgazdasági, szövetkezeti, munkajogi tudományok létrehozásával egy új tagolódás - ami mindjárt politikai tagolódás is volt - vagy egy új szakadék-rendszer keletkezett a vagyoni viszonyok területén.

A tudományágak és a jogágak tulajdonképpen adminisztratív keletkezése azóta is vitássá teszi a jogi gondolkodás integrációjának lehetőségét, vagy az együttműködés értelmét. Sok tudományág mind a mai napig legitimációs problémákkal küzd, vagy művelői önállóságukra élénken vigyázva bölcsen kerülnek az együttműködést. Ezek miatt a tulajdonvita résztvevőinek köre széles - túlnyúlik a szigorúan polgári jogot művelők körén -, vagy az álláspontok egymással szembe kerülnek olyankor is, amikor a teoretikus logika ezt nem indokolná.

II. Tulajdonjog-elmélet az ötvenes években

Előző tanulmányomban /a felelősségvitáról/ jeleztem már, a jogi gondolkodás kiindulópontja, a viták megértésének kulcsa az ötvenes évek. Bár az ötvenes éveket e tanulmányomban éppen csak érintettem, most a polgári jog és a tulajdonjog vitáinak ismertetésekor hosszabban elemzem. Azokra a társadalmi-szociológiai megjegyzésekre nem térek ki, melyek a jogász generáció belső tagolódását, helyzetét érintették. Jelenleg csak a polgári jog elmélet, és a tulajdonjog szempontjából lényeges kérdésekben nyúlok vissza az ötvenes évekig.

A visszanyúlást nem a történelmi folyamat egységességének filozófiai megismerési metodológiája indokolja. A tulajdonjog felfogások esetében ugyanis az a helyzet, hogy az ötvenes években keletkezett teóriát máig is sokan - alapjaiban - érvényesnek tekintik, illetve a hetvenes évekig e koncepció szinte egyeduralkodónak számított. A szinte kitétel a koncepció variánsait jelzi, vagy kidolgozóinak belső finomítási törekvését. /Pl. elmaradtak a politikai átkok a kapitalizmust illetően./

A fordulat utáni politikai rend intézményesült viszonyait alátámasztó normák kidolgozói - a kor jogász értelmisége - számára ott lebegett a múlt kísértete. A kísértet a magyar magánjogi gondolkodás volt. Magyarországon, éppen a magyar társadalomfejlődés történeti sajátosságai miatt, nagyon jelentős polgári jogelméleti hagyományok léteztek, a polgári jelzőt a társadalomtípus értelmében használva. Kimunkált, főleg a liberális tradíciókon és a római jogi iskolán nyugvó fogalmak, európai szintű jogdogmatika támasztotta alá a joggyakorlatot. A polgári magánjogi gondolkodás elismert iskolákat

hozott létre, ahol - paradox? - a negyvenes évek-ötvenes évek jogtudósai is nevelkedtek. A tradíciókkal az ötvenes években kiméletlenül leszámoltak. Nemcsak képviselőiket távolították el az egyetemről és a jogi közéletből, hanem az egész polgári jogi /itt már tudományág értelemben/ fogalmi és logikai, jogdogmatikai rendszert újraalkották. Azonban a múlt - a fejekben és a tanulmányok révén szinte az ösztönökben - továbbra is kísértett. Meglátszik ez pl. az olyan újnak mondott és tétélezett fogalmon, mint a "vagyon" jogdogmatikai fogalma, és a leküzdeni vélt múlt visszaköszönt olyan jogdogmatikai fogalmakban is, mint a polgári jogi "jogképesség" "cselekvésképesség" fogalmi. Természetesen a már kidolgozott jogdogmatikai rendszer elvetése azért sem bizonyult könnyűnek, mert a vagyoni viszonyok szabályozása egyszerűen nem nélkülözheti a már kialakult dogmatikai és teoretikus elemeket. A szakítás tehát felemásra sikerült, de a felemás helyzet uralkodó teóriája kétségtelenül a sztálini-visinszkiji jogideológia volt. /Pontosabban ennek a polgári jogban Venediktov elmélete felelt meg./

Nagyon pontosan érzi ezt a helyzetet Eörsi Gyula, mikor 1951-ben megjelenteti "A tulajdonjog fejlődése" c. monografikus munkáját. Egyértelműen a megszüntette-megőrzés szemléletéről ír, arról, hogy az új felépítések fel kell használni a romok világának - a megdöntött polgári társadalomnak - építőköveit is. Eörsi azt is elárulja, hogy az új tulajdonjog teória kidolgozása "a kapitalista tudományon nevelkedett jogász" számára jogi műveltségének kigyomlálásakor alapvető eligazító eszköz lehet. Mintha tisztában lenne azzal, hogy a kor jogászainak fejében élő és valóban eleven a magánjogi - átkos - gondolatrendszer és dogmatika./2/

A múlttal való leszámolás - írja Eörsi - az ideológiai éberséget is fokozza, s vigyázni kell arra, hogy "ha a tulajdonjogról vallott burzsoá felfogást kidobjuk az ajtón, az

könnyen visszatérhet az ablakon, mint a szerződésekkel, vagy a jogi személyekkel kapcsolatos burzsoá ideológia."/3/

Ebben a "félelemben" két jelentős probléma rejtezik. Elsőként azt kell megemlíteni, hogy a már említett jogdogmatikai megszüntetve megőrzés valóban problematikus volt - s az ideológia /éberség/ szempontjából gyanús. A jog ugyanis óhatatlanul tartalmazott "burzsoá" elemeket, mivel egyszerűen nem lehetett másképpen az adott történeti jogi rendszert működtetni. Emellett - másodsor - nem véletlenül szerepel éppen a szerződés elmélet példa gyanánt. A tervgazdaság joga a szerződések klasszikus szerepét a minimumra redukálta mind a jogelmélet, mind a joggyakorlat területén. A szerződések joga viszont - kötetmi jog - a magyar magánjog gerincét alkotta. Eörsi törekvése tehát valahogy úgy fordítható le, hogy a klasszikus jogdogmatika lehetséges átvétele, annak konzekvenciái nélkül, tehát adaptálva a fennálló gazdaság és társadalomirányítás jogi normarendszerébe. Azonban mit jelent ez az adaptáció? Lehetséges-e konzekvens tulajdonelmélet és arra felépülő gazdaságirányítási jogi rendszer? A választ a tulajdonelmélet ismertetéséből kapjuk meg.

Eörsi - és utána gyakorlatilag mindenki - a tulajdonjog intézményrendszerét a jogrendszer alapjának tekinti.

"A tulajdonjog a legközvetlenebb kapocs a termelési viszonyok felé az egyik irányba, s a többi vagyoni jogi intézmény felé a másik irányba."/4/

/Márcsak ezért is nehéz a tulajdonjogba felvett "hagyományok" konzekvenciáinak kiiktatása a jogrendszer más területén./

A tulajdonjog általános elméletét a tulajdon általános fogalmából indítja Eörsi. /Ismertetését azért kell vállalni, mert a későbbi viták már ezen a ponton elkezdődnek./ A tulajdon - vallja - örök emberi-társadalmi kategória, amely "két egymástól elválaszthatatlan viszonyt tartalmaz: az emberek

termelőeszközökhöz, és az embernek az emberhez való viszonyát."/5/

A tulajdon ebben az értelemben elsajátítás, a sajáttá tétel folyamata és eredménye. Az ember hatalmat gyakorol jószága felett. A dolgok felett fennálló hatalom a rendelkezési jogban, a használati és birtoklási jogban öltenek testet. /Itt a nyelv nehezen adja vissza a problémákat, mert a jog szó ebben az összefüggésben nem a jog, mint intézményrendszer./

A történelemben - folytatódik az érvelés - három tulajdoncsoportot ismerünk. A kizsákmányolás előtti tulajdont, amikor az őskommunizmusban csoportelsajátítás létezett, a kizsákmányoló tulajdont, a magánelsajátítás időszakát, és a kizsákmányolás utánit, a szocialista társadalmi tulajdont. Ekkor társadalmi elsajátítás dominál.

A tulajdon - és ez is lényeges sarokpontja az elméletnek - nem azonos a tulajdonjoggal. A tulajdonjog ugyanis "az emberek között a javak elsajátítására vonatkozóan fennálló viszonyoknak alapvető és elsődleges jogi szabályozása"/6/. Amíg tehát tulajdon minden társadalomban létezik, tulajdonjog csak azokban a társadalmakban, ahol jog is létezik. Jog pedig akkor jön létre, ha van állam és uralkodó osztály, ergo a tulajdonjog mindig az uralkodó osztály uralmát biztosítja. Így a tulajdonjog rendelkezéseit és normáit is a mindenkori uralkodó osztály érdeke szabja meg.

Ezek alapján világos, hogy csak kizsákmányoló és kizsákmányolás mentes tulajdonjog létezik.

Bármennyire is érdekes lenne a kizsákmányoló tulajdonjog ismertetése és interpretálása, a következőkben figyelmünket csak a szocialista tulajdonjog elméletére fordítjuk.

A szocializmus az a társadalom - mondják a szerzők -

ahol a társadalmi tulajdon érvényesül.

"... a szocializmusban a társadalmi tulajdon alapján valósul meg a termelés szakadatlan növekedése, a legfejlettebb technika alapján, amely biztosítja a szocialista társadalom állandóan növekvő anyagi és kulturális szükségletének maximális kielégítését."/7/

A magántulajdon elválasztja az embereket, a társadalmi tulajdon pedig:

"a termelési folyamatban és az egész társadalmi életben tömöríti, sőt egyesíti az embereket, megsokszorozza munkaerejüket."/8/

A társadalmi tulajdon teszi lehetővé a termelés társadalmi célok szerinti szervezését. A szocialista társadalmi tulajdon a jólét, a boldogság és a gazdagság alapja. A társadalmi tulajdon a harmónikus gazdasági fejlődés motorja, a gazdasági ágazatok közötti aránytalanságok eltüntetője. Ezért kapcsolható ki a gazdaságból a válság, a munkanélküliség, a gazdasági katasztrófa is. Mindez a Nagy Októberi Szocialista /NOSZF/ Forradalom után vált lehetővé, s elsősorban a Szovjetunióban.

Igen ám - kérdezzük joggal - de mégis milyen formát ölt ez a nagyszerű társadalmi, kizsákmányolásmentes tulajdon? A válasz és a hivatkozás a Sztálini Alkotmány - és a 49-es magyar - szövegei alapján a következőkben körvonalazódik.

"A Sztálini Alkotmány a szocialista tulajdonnak két formáját különbözteti meg: az állami /össznépi/ tulajdont, és a szövetkezeti, kolhoztulajdont. Bár mindkettő szocialista tulajdon, ezek mégsem azonosak."/9/

Amennyiben az olvasó figyelmét elaltattam, kérem most figyeljen. Az állami és a szocialista tulajdon másik formája közötti különbség és azonosság ugyanis az egész tulajdonelmélet ideológikus jellegére rávilágít.

"Mind az állami, mind a szövetkezeti, kolhoztulajdon megegyezik abban, hogy a szocialista tulajdon egy-egy formája, amely egyaránt kizárja az embernek ember által való kizsákmányolását"

"Az állami, össznépi tulajdon a szocialista tulajdon legmagasabb formája, mert ez az egész nép tulajdonát jelenti. Ezzel szemben a szövetkezeti, kolhoztulajdon, csak azoknak a polgároknak a tulajdona, akik az egyes szövetkezeteknek, kolhozoknak a tagjai."

"A szocialista tulajdon két formája között a vezető szerep az állami tulajdoné. Ez a vezető szerep kifejezésre jut abban, hogy az állami tulajdonnak a szövetkezeti tulajdonnal szemben megkülönböztetett helyzete van. Állami vagyontárgy bármilyen vagyontárgy lehet, szemben a szövetkezeti tulajdonnal."/10/

Mit is jelent ez az utóbbi kijelentés konkrétan? Itt egy kis jogdogmatikai kitérőt kell tennünk. Meg kell ismerkednünk a jogképeesség fogalmával. A jogképeesség azt szabályozza, hogy bizonyos jogokat ki szerezhethet meg. Az állam az Alkotmány alapján - bizonyos vagyoni jogoknak kizárólagos tulajdonosa /föld méhének kincse pl./. Ebben az értelemben tulajdonszerzési képessége korlátlan. Ugyanez a többi jogi alany tulajdonszerzési képességét korlátozza, mivel az állami tulajdon kizárólagos tárgyai felett nem szerezhethetnek tulajdonjogot. Jogképeességük tehát korlátozott.

rétegeibe, megjegyzem ez azért nem ilyen egyszerű. Éppen a tulajdon vitákban merül fel, hogy pl. az állami vállalatok rendelkezési joga fiktiivvé teszi ezt a kizárólagosságot, vagy bizonyos gazdasági aktusokkal a polgári jogalanyok más része - pl. magánszemélyek is - szerezhettek tulajdont a kizárólagos állami tulajdon tárgyai fölött. Pl. ha szemet vesznek és eltüzelik, még meg is semmisítik ezt. Az, hogy a példa kicsit nevetséges, nagyon jól elárulja a tulajdonjog ismerttetett elméletének "életrevalóságát", vagy ideologikus jellegét. De erre a kérdéskörre még visszatérünk, ugyanis a szévásárlás jogdogmatikailag még kivédhető.

Megállapíthatjuk, van állami - mind elsőrendű - és szövetkezeti tulajdon. De mi van az állampolgárok személyes tárgyaival? /Már persze ha volt ezekben az időkben/ Félretéve a tréfát, még van "magántulajdon" is, mivel a földek magántulajdona Magyarországon általánosabb, mint a szövetkezeti forma. /És ezen a ponton látható a szövetkezeti és földjoggal foglalkozó jogászok érintettsége./

A szépen és logikusan kidolgozott tulajdonelmélet itt megbicsaklik. Sőt. Zavarossá és ellentmondóvá válik.

A "zavar" már a kapitalista társadalom tulajdonviszonyainak leírásánál jelentkezik.

"... a magántulajdon a személyi tulajdonnal nem azonosítható, illetve a kapitalista rendszer munkásának munkával szerzett tulajdonát nem lehet személyi tulajdonnak minősíteni. Ez magántulajdon, bár nem funkcionálhat magántulajdonként."/11/

Ugyanez a tulajdon a szocializmus körülményei között személyi tulajdon.

"A munkával szerzett tulajdon tehát lehet magántulajdon és lehet személyi tulajdon aszerint, hogy

milyenek azok a termelési viszonyok, amikben létrejött."/12/

Az ötvenes években a tulajdonfelfogások ezen a ponton lényegében nem mennek túl. Viccnek szánt megjegyzésünk véresen igaz, a fogyasztási piac beszűkítésének, a nyomornak esztendeiben igazából nem probléma a személyi tulajdon fogalmának kimunkálása. Majd a hetvenes évek végén válik ismét elméleti kérdéssé a személyi tulajdon, de akkor már egy más társadalmi megítélésrendszer uralkodik e kérdésben is.

Miben látjuk a szocialista tulajdonelmélet őséinek, prototípusának jellemzőit?

1., Döntő módon etatista elmélet. Az állami tulajdon magasabbrendűsége az elmélet egyik sarkpontja. Ezzel a mezőgazdaság korabeli kisajtolását, a nagyüzemi-állami vállalatok iparpolitikai preferenciáját szolgálta ki.

2., A tervgazdaság jogi ideológiája. Az állami tulajdonforma elismerése legitimizálta a tervutasításos gazdaságirányítás jogban is megfogalmazott cselekvési szabályait.

3., Jogdogmatikailag ekkor még kidolgozatlan. Csak később, az 1957-68-as periódusban kerülnek fogalmilag pontosításra azok a jogi kategóriák, amelyek a tulajdonjogelmélet direkt ideológiai értékeit megpróbálják a polgári jog területén jogi nyelvként működőképessé tenni.

4., A tulajdonjogelmélet korabeli változata alkalmas a széleskörű represszió - megtorlás - büntetőjogi alátámasztására. Az állami tulajdon védelme, mint az állami tulajdon magasabbrendűségéből következő alapelv gyakorlatilag mindenkiel szemben, minden tevékenység esetén megnyitotta a büntetőjogi felelősségrevonás útját. A "rossz munkaszervezés", a "hanyag gazdálkodás", a tervek nem teljesítése mind az

állami tulajdon ellen elkövetett bűncselekmények kerültek megítélésre./13/

5., A tulajdonelmélet alkalmatlan volt a gazdasági élet reális igazgatására, mivel az ideológia nem tartalmazta pl. az állami vállalat, vagy az irányító szerv - alapító - konkrét jogosultságait és kötelezettségeit. Persze erre ekkor még nem nagyon volt szükség sem. Így e feladatok elvégzése az ötvenhat utáni korszakra várt.

III. "A direkt gazdaságirányítás" tulajdonjogának kibontakoztatása./14/

A tulajdonjog új és reformált változatának korszaka gyakorlatilag nem zárult le 68-al, a gazdaságirányítási reform bevezetésével. Jelzi ezt pl. az egyetemi tankönyvkiadás is. Bár az új gazdasági mechanizmus sok jogintézményt feleslegessé és elavulttá tett - pl. tervszerződések -, a tulajdonjog 56-68. közötti változata még 1974-ben is tananyagként szerepelt. Ezzel azt a látszatot keltette, mintha a tulajdonelmélet olyan örök és mindenkorra helyes elmélet lenne, amely a gazdaságirányítási változások ellenére sem avul el. Persze a dologhoz hozzátartozik az is, hogy 68. után az elmélet polarizálódik, s a hivatalos vagy egyetemi álláspont képviselői /Világhy Miklós pl./ szembekerültek a tulajdonelmélet közgazdasági kritikusaival /Sárközy Tamás/. Mindez az egyetemi tankönyvekben nem csapódott le, most a "jogfogalmak gyomlálása" úgy látszott nem volt olyan sürgető feladat, mint 1951-ben. Pedig a tulajdonjog reformált változata - amit rögtön bemutatok - a gazdasági élet irányítására való alkalmatlanságát éppen ebben a korszakban bizonyította be igazán. Kiderült, nem egyszerűen kidolgozatlanról van szó, hanem a kidolgozás, a pontosítás árulta el igazán az ötvenes években szüle-

tett teória életképtelenségét.

A "filozófiai alapok" - tulajdon és tulajdonjog közötti különbségtevés - Eörsi 1951-es koncepcióján nem mentek túl. Gyakorlatilag a tankönyvek, könyvek és az alapelemekkel foglalkozó cikkek, tanulmányok Eörsi "alapvetését" ismételték meg. A jogdogmatikai pontosítás a tulajdonjog jogi fogalmainak leírásakor kezdődött. Így megkülönböztettek tulajdonjogot "alanyi értelemben" és tulajdonjogot "tárgyi értelemben". Az előző fogalomba tartoztak a törvény által a tulajdonosnak adott "cselekvési jogosultságok", az utóbbihoz azoknak a tárgyi-dologi eszközöknek köre, melyekben a tulajdonos alanyi joga fennáll.

A dogmatikai pontosítás elsődleges célja a tulajdonjog olyan általános fogalmi sémába történő megfogalmazása, mely egyaránt passzol az állami, a szövetkezeti és a személyi tulajdonra is. Éppen ezért rendkívül lényeges, miképpen értelmezik a szocialista tulajdon fogalmát.

A szocializmusban - írják - "következétesen érvényesül a termelési eszközök és a használati javak tulajdonjogi formáinak elkülönítése, ...másfajta tulajdoni formák vonatkoznak a szocialista tulajdonjogi berendezkedésben a termelési eszközökre, és másfajta a használati javakra."/15/
/Itt pl. a "használati javak" fogalma kifejezetten "új" jogi fogalom./ Ebben az értelemben módosul a társadalmi tulajdon fogalma is. A társadalmi tulajdon ugyanis a termelési eszközöknek tulajdoni formája, az állami és szövetkezeti tulajdon.
/E pontosítás a tárgyi tulajdonjog fogalmának bevezetése nélkül ismét csak értelmetlen lett volna./

"A társadalmi tulajdon tehát a termelési eszközöknek és eredményének társadalmi elsajátításában megvalósuló kizsákmányolásmentes tulajdont jelent."/16/

Ez az alapja a tervszerű, arányos fejlődésnek, az állam erejének és hatalmának. A társadalmi tulajdon alanyai a dolgozók, a közvetlen termelők. Az állami szocialista tulajdon alanya az egész dolgozó társadalom, a szövetkezeti tulajdon alanya a csoport, a szövetkezet.

Megmaradt tehát a kettéosztás, s megmaradt a hierarchia is. Ennek indoka, hogy

"az állami szocialista tulajdonjog tárgyának társadalmiasítása teljes, ...míg a szövetkezeti szocialista tulajdonjog tárgyainak társadalmiasítása csupán részleges..." /17/

A tulajdonjog elméletének "reformált változata" elismeri a magántulajdont is. /Ezzel, és a dogmatikai finomításokkal - tárgyi, alanyi tulajdon - megszünteti Eörsi eredeti koncepciójának ellentmondásosságát./

"Azok a termelési eszközök, amelyeket a törvény nem nyilvánított kizárólag az állam tulajdonának, magántulajdonban is lehetnek." /18/

A magántulajdon ilyen elismerése viszont azt jelentené elvben, hogy a tulajdonjog tárgyai - a tárgyi tulajdonjog - között nincs különbség a szövetkezeti és a magántulajdon között. Veszélyes terep ez, mivel könnyen rásüthető a "burzsoá" jelző. A koncepció képviselői ki is védik. Egyrészt a szövetkezeti tulajdonjog mellett mindig ott áll a "szocialista" jelző, másrészt a magántulajdonról kifejtik, hogy az nem egyseges jogi forma /???, korlátozott és részleges. Elsősorban a részlegessége és a korlátozottsága abban mutatkozik meg, hogy a földre áll fenn. Tovább a magántulajdon eredeti két formája között /Tőkés és Kisárutermelői magántulajdon/ a szocializmusban csak kisárutermelői magántulajdon van. Rögtön érthetővé válik a koncepció, ha megtudjuk, itt a kisiparosok,

kisárutermelők tulajdonáról van szó.

A fogalmak mögött nagyfokú realizmus bújik meg. Éppen ez az idő, amikor kezd nyilvánvalóvá válni, hogy a kisipar nem "naponta szüli a kizsákmányolást" - mint ahogy ezt egy félreinterpretált Lenin idézet alapján korábban vallották -, hanem nagyon jelentős szükségleteket elégít ki. A realizmus oly nagyfokú, hogy ennek érdekében a koncepció feladja konzisztenciáját is. Ez abban is meglátszik, hogy az "elmélet kifejtése" gyakorlatilag az 1961-ben megalkotott Polgári Törvénykönyv magyarázata, mivel az ideológiából dedukált tulajdonteória a "realizmus diadalánál" használhatatlannak bizonyul.

A magántulajdon körébe viszont nem tartozik bele a háztáji gazdaság vagyontárgyainak köre. Ezeket a koncepció a személyi tulajdon kategóriájába sorolja.

"A személyi tulajdon az állampolgároknak személyes szükségletének kielégítését közvetlenül szolgáló, vagy előremozdító - családi házon, berendezési és használati - tárgyakon áll fenn."

A személyi tulajdon a társadalmi tulajdonon alapul. Ennek egyik oka, hogy a személyi tulajdon gyarapodása a szocialista tulajdonforma keretei között végzett munka után lehetséges. Másik oka, hogy a személyi tulajdon tárgyainak köre együtt gyarapodik a társadalmi tulajdonnal.

"...minél virágzóbb a szocialista gazdaság, annál virágzóbb a személyi tulajdon tárgyainak köre."/19/

A koncepció itt sem konzisztens. Ugyanis amint már bemutattuk, a két tulajdonforma eleve más tárgyakon áll fenn. Így ismét a gyakorlat csinált elméletet, azaz az elméleti konzekvenciák ellenére legitimálni kellett az életszínvonal politika által biztosított személyi tulajdon szocialista jellegét.

A háztáji tehát személyi tulajdon. De el is tér ettől,

mintegy "különös tipusa" a személyi tulajdonnak.

"Míg a polgárok személyi tulajdonában csak a szorosabb értelemben vett személyi szükségletek kielégítésére alkalmas tárgyak lehetnek, addig a háztáji gazdaság tárgya ezen felül még a mellékgazdasághoz tartozó föld, állatállomány és kisebb mezőgazdasági felszerelés is."/20/

Ismét egy törés és ellentmondás, mivel a föld - ugye - a magántulajdon tárgya. A különbség alapja az, hogy valaki főállás mellett végez-e mezőgazdasági háztáji munkát, avagy főhivatásszerűen. Előbbi esetben vagyontárgyai magántulajdonban vannak, utóbbi esetben személyi-háztáji tulajdonban.

Úgy gondolom, ugyanaz indokolja az elmélet töréseit, mint a kisiparosok esetében. Egyszerűen nem lehetett meg nem történtté tenni a háztáji gazdaságok kibontakozásának folyamatát, s emellett bizonyos jogbiztonságot is kellett teremteni számukra. A "jogi realizmus" ezt szolgálja.

Az elmondottakkal összecseng a koncepció indoklása is. Mind a kisegítő jövedelem hangoztatása /csak kisegítő/, mind a szükségletkielégítés kiemelése, hangsúlyozása a valóságos tények figyelembevételére engednek következtetni.

A tulajdonelmélet gerincét azonban ebben a korszakban is az állami tulajdon sajátosságainak kifejtése képezi. Az állami tulajdon fogalma, tartalma, az állami tulajdon jogdogmatikai megfogalmazása a gazdaságirányítás 68. előtti formáját tükrözi vissza. Ebben az értelemben természetesen az elmélet ezen része is "realista", még akkor is, ha az állami tulajdon jogdogmatikai kidolgozásába hihetetlen mennyiségű ideológiai axióma szorult bele. Problematikussága is a gazdaságirányítási rendszer megváltoztatása után jelentkezett. Korhoz és helyhez kötött elemei is ekkor lettek világosak. Az örök tulajdonelmélet provizórikusságára így derült fény.

A tulajdonelmélet "revidiált" változata az állami tulajdon fogalmának kifejtését, jogi szabályozását részletesen és kicsiszolt logika alapján hajtotta végre.

Kifejezetten utal arra, hogy az állami tulajdon Egységes és Oszthatatlan. Az állami tulajdonnak csakis egyetlen tulajdonosa van, a magyar állam.

"...az állam egységes szervei, akár az állami költségvetés rendszerében, akár az önálló gazdaságos elszámolás rendszerében működnek, nem tulajdonosai a kezelésükre bízott vagyontárgyaknak, mégpedig akkor sem, ha az illető állami szerv a polgári jog értelmében jogalanyisággal bír. Az állam tulajdonjogát nem érinti az, hogy egyes vagyontárgyait állami szervek - különösen állami vállalatok és gazdaságok - kezelésébe adja."/21/

A koncepció megismétli azt a már ismertetett - 1951-es - álláspontot is, hogy korlátlan jogképessége csak az államnak van. A kizárólagosan állami tulajdont képező tárgyak ugyanis a többi polgári jogalany jogképességét korlátozzák.

Az állami vállalat, vagy állami szerv tehát nem tulajdonos a kezelésére adott vagyontárgyak tekintetében. Ugyanakkor rendelkezik a vagyontárgyakkal, az operatív igazgatás keretein belül.

"Az operatív igazgatás annyit jelent, hogy az állami szerv köteles a kezelésébe adott vagyontárgyakat rendeltetésüknek megfelelően, terveinek teljesítése érdekében, illetőleg az állami költségvetésben megszabott célra használni, és megilletik mindazok a jogosultságok, amelyek e kötelezettség teljesítéséhez szükségesek."/22/

A vagyontárgyak állami szervek részére történő átruházása

tehát - adás-vétel - nem jelent tulajdonos változást, így a származékos megszerzés elve nem érvényesül.

"pl. egy textilgyár az őt terhelő operatív igazgatás alapján csupán arra jogosult, hogy az általa termelt árukat polgári jogviszony alapján a kereskedelmi szervnek adja át. Ez - ha állami kereskedelmi szervekről van szó - nem jelent tulajdonát ruházást. A textilgyárnak tehát ebben a vonatkozásban nincs joga arra, hogy a tulajdont átruházza. Ezzel szemben a kereskedelmi vállalat, amely a textilgyártól az árukat megszerezte, terveinek megfelelően arra köteles, hogy a lakosságot ezekkel ellássa, éppen ennek érdekében tehát a tulajdonjog átruházásra is jogosult."/23/

Mielőtt e koncepció részletes kritikájába - Sárközy Tamás alapján - belekezdenénk, több dologra hívnánk fel a figyelmet.

Először arra utalunk, hogy a tulajdon ún. "hároms egy-
sége" /birtoklás, rendelkezés és a használat /elválik egymástól, vagy pontosabban szervezetileg is elszakad egymástól /birtoklás - állami vállalatoknál hasznok szedése - költségvetés/.

Másrészt a tulajdonjog, mint egész, és egységes, tulajdonképpen jogi értelemben fiktív válik. Csak arra jó, hogy tulajdonosként az állami szervek, közigazgatási, költségvetési szervezetek beleszóljanak a vállalat gazdálkodásába. A tulajdonjog tárgyaival való tényleges rendelkezés /birtoklás és használat/ úgyszólván a gazdálkodó szervnél marad.

Talán még arra is utalnánk, hogy ez a koncepció nehézséges, és csak egy részleges piac - a fogyasztási javak piaca - szükségleteit elégítheti ki. A piac ugyanis tulajdoncserét és tulajdoncsere változást feltételez. Ez pedig - e koncepció

szerint - csak a magánszemélyek, illetve fogyasztási cikkek esetében lehetséges. /Persze itt már baj van. Ugyanis ha textilgyár termékeit átvevő kereskedelmi szerv ismét állami vállalatnak értékesít - pl. munkaruhát - megint csak nem beszélhetünk tulajdonosváltásról. Legfeljebb a munkást büntetik meg az állami tulajdon rongálásáért (ötvenes években ez gyakorlat)./ A koncepció nehézkes, annyira, mint ahogy az adminisztratív gazdálkodás "gazdálkodása" maga is az. De. Ez a tulajdonelmélet szerves részét képezte a gazdasági életet szabályozó más jogszabályoknak, rendelkezéseknek. E rendelkezések nagy része /pl. árrendszer kettőssége, stb./ mind a mai napig érvényben van - volt? -, tükrözve ezáltal a 68-as reform kompromisszumos jellegét, és akadályozva a piacgazdaság kibontakozását.

A tulajdonelmélet vállalat és vállalat között tehát nem teszi lehetővé a tulajdonjog megváltozását. Csak az államon keresztül lehetséges, olyannyira, hogy bizonyos állami szervek felmentést adhatnak a kizárólagos állami tulajdon tárgyainak elidegenítésére is. Csak vertikális kapcsolatot ismer a tulajdonváltás eseteiben a jogi elmélet - és a jogi szabályozás. Az, hogy mi van vállalat és vállalat között, érdektelen, igazából szabályozatlan. Szabályozatlan, mivel vállalat és vállalat között az a piac tud csak közvetíteni, amely még napjainkban is embrionálisan működik.

IV. Előre a piacgazdaság tulajdonjoga felé!

/Sárközy Tamás közgazdasági kritikája a direkt irányítás tulajdonjoga felett./

Mielőtt Sárközy Tamás alapos kritikájának ismertetésére sort kerítenék, szeretnék egy-két dolgot az olvasó emlékeztetőbe idézni. Nem a hajdanvolt /vagy nem volt/ reform aranykor mitoszát emlegetem, csupán arra szeretnék utalni, hogy ebben

az időszakban nem Sárközy volt az egyetlen, aki a tulajdon problémáival behatóan foglalkozott. A történet valójában Tőkei Ferenc Marx interpretációjára/24/ nyúlt vissza, s egy lehetséges "marxizmus reneszánsz" ígérete van a könyvek, cikkek, viták háttérében. Hegedüs András, Görgényi Ferenc, Ágh Attila, Sós Vilmos tanulmányai jelzik a tulajdonviták Filozófiai-Szociológiai megalapozottságát./25/ Ezekben a vitákban - anélkül, hogy behatóan leírnám érvelésüket - arra kell felfigyelni, hogy a tulajdon társadalomfilozófiai-szociológiai fogalma új értelmezést kapott. Emlékeztetőleg utalok Eörsi - az ötvenes évek "közfelfogását" idéző - definíciójára, amelyben a tulajdon tárgyi elemeit és az emberek közötti relációt különválasztja egymástól, és azonnal áttér a dolgok felett fennálló hatalomnak, mint tulajdonnak elemzésére. A hatvanas években kiderült, az ilyen szétválasztás hamis, s teret nyert a tulajdonnak, mint társadalmi-közösségi formának felfogása. /Főleg Tőkei alapján, de Görgényi is ehhez csatlakozik./ Ez az új filozófiai-szociológiai interpretáció - amely valójában nem is új, mert Marx gondolataiban már benne van - csapódott le aztán pl. Sárközy Tamásnál, elősegítve a tulajdonelméletek jogtudományi-közgazdasági megújulását.

Sárközy a polgári jogi tulajdonfogalmak átfogó kritikájával kezd hozzá saját elmélete kibontakoztatásához. Ez a kritika tudásszociológiai kritika is egyúttal, mivel részletesen elemzi a vitatott tulajdonfelfogások érdekmotiváltságát, kidolgozóik - csoportjuk - társadalmi-strukturális beágyazottságát. Utal arra a lehetetlen helyzetre is, miszerint a "tervszerű piacsabályozás" /ahogy a reformot akkoriban megnevezték/ megteremtése nem járt a tulajdonelméletek és tulajdonfelfogások átértelmezésével, kritikájával, s ez a gazdasági rendszerben zavarokat okoz. /1973. a könyve megjelenési időpontja./ Az uralkodó tulajdonfelfogás a direkt irányítás tulajdonfelfogása, s célul tűzi ki az indirekt irányi-

tásnak megfelelő tulajdonelmélet és szabályozási alapelvek rendszerének kidolgozását.

A tulajdonelméletek felülvizsgálatát a gyakorlati gazdasági élet - a piac - is sürgeti. Sárközy ezt így fogalmazza meg:

"A tervszerű piacsabályozás 1968-ban történt bevezetését követően szükségképpen megindult, eleinte ténylegesen /több területen a hatályos jogi szabályozással szemben/, majd később a tételes jog által is honoráltan a különböző termelési eszközök: gépek, ingatlanok stb. forgalma az állami vállalatok egymás közötti, de más szocialista gazdálkodó szervezetekkel szembeni relációjában is. Ugyancsak kialakultak a szocialista gazdálkodó szervek közötti, tág értelemben vett hitelviszonyok, részben a társulásokkal kapcsolatban, részben a társulásoktól függetlenül is. Olyan esetek is előfordultak, hogy az egész vállalat /üzemrész/ képezte adás-vétel tárgyát a szocialista szektorban."/26/

Hogy jellemzi Sárközy a polgári jogi - vagy tulajdonjogi koncepciókat?

Kifejti, hogy az uralkodó nézetek - melyekről az előző oldalakon irtunk - gyakorlatilag a Sztálin nevével fémjelzett ideológia elemei, maradványai. Jelzi ezt az a tény, hogy a bírált teoria a szocializmus tulajdonviszonyait örök, merev, mozdulatlan tulajdonformáknak tekinti. Ezek a szocialista fejlődést egyszer s mindenkor jellemzik, nem lehet, és nincs is fejlődés, előrelépés a tulajdonformákban. /Hozzáteszem, az ötvenes években az előrelépést az állami tulajdon valamikori egyeduralma felé képzelték el./

Hiba van a sztálini fogalomhasználaton belül is - véli Sárközy - pl. Ágh Attila alapján. Sztálin ugyanis a tulajdon-

formát mint a termelési forma elemét határozta meg, mégis "a tulajdont mint jogi kategóriát" használta. Sztálin a tulajdonformákat "természetjogiasan", a "dolog természetéből adódónak" tekintette. Így a tulajdon akarati viszonyra redukálódott, és elveszett az a fontos sajátosság is, hogy a tulajdon jogi felfogása több, mint pusztán akarati - elsajátítási - viszony. /Ezért volt a tulajdonjogelméletekben nagyon könnyű dolguk a jogászoknak, mert a tulajdon definíció már implicit a tulajdonjog definíciót tartalmazta - teszem hozzá./

A tulajdonfelfogások gyökerét - itt kezdődik a "tudás-szociológiai elemzés" - a kialakult és megvalósított tervgazdaság direkt utasításos rendszerében kell keresnünk. Az uralkodó tulajdonjogfelfogás azzal magyarázható, hogy

"a tulajdonjog a gazdálkodási formán keresztül szabályozza a tulajdonviszonyokat: a gazdálkodási forma pedig a szocialista direkt tervgazdálkodásban leegyszerűsített, meglehetősen a naturalishoz közelítő áruforma volt, és ez a forma határozta meg közvetlenül a jogi struktúrát, a jogi dogmatika végső alakulását."/27/

Sárközy az általa bírált nézetrendszer - árutulajdonjognak nevezi, s véleménye szerint a klasszikus árutulajdonjog római jogi elemei is fennmaradtak e jogteóriában és szabályozásban. Nem megyünk bele e kérdések részletes tárgyalásába, de elméletileg igazat adunk Sárközynek, azzal a megjegyzéssel, hogy a tulajdonelmélet kialakításánál ezek voltak azok a bizonyos megszüntetve megőrzendő elemek, melyeket a "gyomlálás" közben átvettek.

E tulajdonfelfogás - így Sárközy - statikus, nyugvó alaphelyzetet tükröz.

"Az árutulajdonjog statikussága a materiális tulajdon társadalmi-gazdasági relációját, kizáró

jellegét helyezi szükségképpen a jogi figyelem középpontjába. Ezzel összefüggésben az árutulajdonjog védelmi jellege a jog védelmi funkciójának átlagos mértékét meghaladó módon jelentkezik. Az árutulajdonjog tulajdonoson kívül mindenki mást kizáró, és a kizárást védő szerepében azért összegeződik e tulajdonjog lényege, mert az árutulajdon tárgyának pozitív felhasználási lehetőségét és biztonságát éppen a mások beavatkozásának kizárása adja meg. Ebből viszont adódik, hogy az árutulajdonjog polgári jogi szabályozásának középpontjába a védelmi helyzet megszerzésének, illetve megszüntetésének módjai, valamint a védelem igénybe vehető eszközei kerülnek. A tulajdon jogilag szabályozott aktív funkcionálása a polgári jogi jogágazat határain belül nem a tulajdonjogban, hanem a kötelmi jogban /szerződésekben/ és az idegen dologbeli jogokban realizálódik."/28/

Ennek a jogdogmatikai helyzetnek köszönhetően a tulajdonjog a kötelmi joghoz képest és a dologi jogokhoz képest a legkorlátlanabb és legteljesebb.

"...másrészt a tulajdonost terhelő pozitív kötelezettségek túlnyomó többsége nem az áruviszonyok belső szabályozási rendjéből, nem a horizontális, mellérendeltségi és egyenjogúsági viszonyokból, hanem az áruviszonyokra "kivülről", vertikálisan nehezédő állami főhatalomból származnak, azaz leegyszerűsítve nem polgári jogi, hanem államjogi - államigazgatási jogi - pénzügyi jogi jellegűek."/29/

Sárközy ezt a helyzetet ellentétesnek nyilvánítja a polgári jog egészének jellegével. A polgári jog ugyanis - mint mondja - kötelemcentrikus és dinamikus. De - mondom én - a

jogág kidolgozásakor éppen ezt a burzsoá veszélyt igyekeztek elkerülni. /Lásd Eörsi/

Végül Sárközy az egész árutulajdonjogi tulajdonjogot a polgári jogon belül csak korlátozottnak és részleges érvényességűnek fogadja el.

"Az árutulajdonjog telepítése sohasem jelent önmagában politikai-gazdasági-társadalmi elsődlegességet."/30/ - írja.

Kimerítő bírálathoz tárgya a polgári jogi tulajdonjog összes intézménye és rendelkezése is. Bár nagyon szeretnénk ezeket részletesen elemezni, fájó szívvel lemondunk róla. Annyit azonban felsorolásszerűen meg kell ismernünk, hogy milyen pontokon támadja Sárközy a kialakult és működő polgári jogi dogmatikai rendszert és elméletet.

1., A tulajdonjog elsődlegessége - ellentétben Eörsi felfogásával - csak az áruviszonyok jogi szabályozásán belül elsődleges, és csak "szerkezetileg" alapvető./31/

2., Az árutulajdonjog egyik legfontosabb jellegzetessége - a birtokos használati lehetősége - nem intern, hanem extern irányú. Azaz a tulajdonjog szerkezetéből nem csak a birtokost védő funkció következik, hanem a dolog árukapcsolatokban való működtetése és a működtetés más jogi - pl. kötelmi jogi - biztosítása.

3., A "tulajdonosi igazgatás" alapján jelentős különbség tehető a személyek és a gazdasági szervezetek tulajdonlásának típusai, jellegzetességei között. A hagyományos tulajdonjogon belül maradván, a jogi konstrukció nem tesz különbséget lényeges társadalmi viszonyok között. Ugyanakkor különbséget tesz ott, ahol nem kellene - tulajdonjog tárgyai -, és ezek a különbségek akadályozzák a kibontakozó áru- és vagyonforgalmat.

4., A vállalat közgazdasági és szociológiai jellemzői

sehogyan sem férnek bele, sehogyan sem illeszthetők bele a kialakult tulajdonjogi konstrukciókba.

Sárközy az általam negyedik pontba foglaltakat részletesen kibontja. Az állami vállalat helyzete a direkt irányítás jogában olyan, mint a valóságban - mondja -, azaz nem vállalat a szó értelmében, hanem "korlátozott önállósággal rendelkező, tervvégrehajtó, technikai-üzemi szervezeti egység."/32/

Ebben az irányítási típusban a vállalat az államapparátus részeként funkcionál, jogállása az irányító szervekkel szemben a tervfeladatok teljesítésére vonatkozó kötelezettségre korlátozódik.

"A vállalat jogi személyisége, gazdasági feladatköre, de egyben legalsó állami szervként való önállótlanága és a vállalatirányításnak az állami tulajdonjogon belülré kerülése azt a sajátosan elmentmondásos helyzetet eredményezte a direkt tervgazdálkodás gazdaságirányítása vonatkozásában, hogy ez a gazdaságirányítás ténylegesen a hierarchikus államigazgatási belső alárendeltségi eljárás és a hagyományos "politikai" igazgatás hatóság-ügyfél szemléletének keverékében folyt, elméletileg pedig rendkívül elhanyagolták: az államigazgatási irodalom nem nagyon foglalkozott a "polgári jogba tartozó" tulajdonjog belső elemévé vált "tulajdonosi igazgatással", a polgári jog tudománya pedig azért nem tudott ezzel az igazgatással mit kezdeni, mert valójában azért államigazgatási volt. A gazdaságirányítás speciális jogi dogmatikai igényei tehát ebben a rendszerben alig bontakozhatnak ki."/33/

Mindezek miatt - a közigazdasági és egyéb jellemzők miatt - a jogi garanciarendszer hiánya a gazdaságirányítás önkényességét, voluntarizmusát szolgálta. Véleményem szerint ez a 68.

utáni időre is érvényes, hiszen a vállalati törvény csak a nyolcvanas évek közepén született meg. Gondban is volt a központi bürokrácia, most hogy avatkozzon a vállalatok belső életébe? A bérstopp 87-es története kiválóan szemlélteti az itt elmondottakat. Végül - jogszabály már nem lévén a beavatkozás támogatására - politikai nyomás útján, és más pénzügyi fenyegetésekkel érték el a központi akarat érvényesülését. Mindezt azért irtam le, hogy jelezzem a jogi garanciák kérdése, melyet Sárközy majd 15 éve jelzett, nagyon fontos és lényeges probléma volt - és maradt. Mi tehát a megoldás? Oly sok vitatott pont és kritika után rátérek Sárközy elgondolkodtató és máig meg nem valósult elképzelésének ismertetésére.

A megoldás Sárközynél az indirekt tervszerű piacsabályozás követelményeiből indul ki. E követelmények azok, melyek a tulajdonjog kívánatos változtatásait is meghatározzák.

A tervszerű piacsabályozás mindenekelőtt jogszabályokba foglalt közgazdasági szabályozók igénybevételével történik. Ezek a jogszabályok lényeges garanciákat fogalmaznak meg a vállalatok számára a gazdasági irányítás szervezeti intézményeivel szemben, egyszer és mindenkorra megtiltják a vállalat belső gazdálkodási ügyeibe történő igazgatási-utasítási beleszólásokat.

Az állami vállalatok az irányítószervektől elkülönülve, "árutermelő gazdasági vállalkozásnak" minősülnek. Fő tevékenységük a piacra való termelés, a piaci versenyben való részvétel. A vállalat csak a jogszabályokba foglalt népgazdasági érdekeket köteles figyelembe venni, minden más érdek - a nyereségfelhasználásra való egyéb "ösztökélés" - a vállalat számára közömbös.

A vállalatok jogait nem pozitív módon - felsorolva, részletesen - kell meghatározni, hanem a vállalatot meg kell hogy illesse a mikroökonómiai szférába tartozó összes gazdálkodási

jogosítvány.

A vállalat horizontális kapcsolataiban, másik vállalattal szembeni gazdasági akciójában, lényeges az elkülönültség, sőt a gazdasági irányítószervektől való függetlenség. Az áru-termelés lényege ugyanis éppen ez az önállóság. Az elkülönültség fontos a tulajdonosi jogosítványokban is, mivel a gazdasági autonómia alapja csak a tulajdonosi autonómia alapján bontakozhat ki.

Az új tulajdonfelfogás két lényeges pillére áll előttünk. Mikroökonómiai szemlélet és tulajdonosi elkülönültség. A kettő feltételezi egymást, és feltételezi a hagyományos tulajdonfelfogások meghaladását is. /Ezek tehát mikroökonómiaiak és hierarchikusak./

A közgazdasági tulajdonfogalom ismertetésekor ismét szólnunk kell a filozófiai és szociológiai koncepciókról. Ezek nélkül Sárközy tulajdonfogalma sem születhetett volna meg.

A tulajdon - mondja Sárközy - rendelkezik egy belső és egy külső irányultsággal. A belső irány /Hegedüs alapján/ abban fogalmazható meg, amit a dolgok igazgatása, használata, elfogyasztása jelent. /Erre már utaltunk/ A külső irány az értékelés, az árucseré. A közgazdasági tulajdon ezek egysége.

"... a közgazdasági tulajdon mint tárgyi elsajátítási folyamat a tágabb értelemben vett hasznosítás keretében a hatalmi és a külső-belső hasznosítási funkciók egysége"/34/

Mindez a tulajdonos szempontjából a dologgal való rendelkezés lehetőségét jelenti. A rendelkezés tényleges, és nem jogi lehetőség.

"A gazdasági cselekvő számára a tulajdon a hasznosítás módjának megválasztási lehetőségét, azaz a dologgal való rendelkezés jogosultságát jelenti. A tulajdon

akarati oldalra vetített lényege a rendelkezés. A rendelkezés közgazdaságilag tehát nem a tulajdonon részjogosítványa, hanem maga a tulajdon az alany aspektusából."/35/

Mindez azért lehetséges, mert a tulajdon másokat kizáró jellegzetességgel rendelkezik. Ez a gazdálkodás formáiban jut kifejezésre, és a jogi szabályozás ezt is elismeri.

Közgazdasági tulajdonos az, aki a dolgot hatalmában tartja, hasznosítja, rendelkezik vele. A közgazdasági tulajdonosi minőség nem a jogtól függ, amit a jog - a sztálini tulajdonjog - azzal is elismer, hogy elválasztja a tulajdonost és a rendelkezőt egymástól. A tulajdon ilyen felfogása értelmetlené teszi a tulajdon tárgyai szerinti differenciálódást.

"A szocialista gazdasági folyamatokban is egy és ugyanazon természeti javak vonatkozásában többféle elsajátítás érvényesülhet, bizonyos relációkban más és más gazdasági cselekvőt illethet meg a rendelkezés lehetősége /más a közgazdasági tulajdonos/. Másrészt egy és ugyanazon viszonylatban is több közgazdasági tulajdonos lehet, rendelkezési jogosítványuk, illetve elsajátításuk mérve a legkülönbözőbb arányban oszolhat meg közöttük, és ez az arány állandóan változhat is."/36/

A közgazdasági tulajdon idézett fogalmának a gyakorlati tisztázását a jog csak megnehezíti - mondja Sárközy. Lesz olyan elsajátító, aki nem tulajdonos és lesz olyan elsajátító, akinek az elsajátításhoz jogalapja hiányzik. Ezért a közgazdasági tulajdont "belülről" kell megmagyarázni, mert "közgazdaságilag mindenki tulajdonos, aki valamely módon és mértékben hasznosít és rendelkezik, azaz elsajátít."/37/

A közgazdasági tulajdon keletkezésének oka társadalmi munkamegosztás kibontakozása. A társadalmi munkamegosztás

okozta gazdasági elkülönülés a gazdasági érdekeken nyugvó tulajdon kialakulásához vezet. A közgazdasági tulajdon alapja a gazdasági érdek.

"A gazdasági elkülönültség és érdek... materiális tulajdoni minőséget jelentenek, ezért véleményünk szerint "nem tulajdonosi elkülönültségről", "birtoklási érdekről" nem lehet beszélni."/38/

Az elkülönültség fokát és mértékét a gazdasági, gazdálkodási forma fejlettsége, a gazdasági szervezetek önállósági mértéke jelenti. Társadalmi munkamegosztás, érdektagoltság, szervezeti elkülönülés /önállóság/ az áruviszonyok fejlődésével elválaszthatatlan kapcsolatban vannak.

Ugyanakkor az elkülönültségnek több típusát különbözteti meg Sárközy. Gondolatmenete szempontjából lényeges típus az ún. "gazdaságirányítási elkülönültség".

"Fejlett termelőerőkkel rendelkező árutermelő társadalmakban - mint amilyen társadalmak a szocialista fejlődés teljes kibontakozási szakaszába lépő, indirekt tervgazdálkodással operáló európai szocialista országok - két alapvető gazdasági elkülönültségi forma funkcionál: a., a központi állami gazdaságirányítás és az árutermelő gazdálkodó alanyok "gazdaságirányítási elkülönültsége", b., a gazdálkodó alanyok egymás közötti árujellegű elkülönültsége."/39/

Mindez a közgazdasági helyzet a jognak - és tulajdonjognak is - új feladatokat ad. A jog így nem egyszerűen külalak, hanem lényeges gazdaságszervező erő, másrészt csak komplex módon működhet.

A gazdaságirányításnak mindezek miatt a "politikai igazgatás" formáit le kell építeni, és a munkafolyamatból, a vállalati belső folyamatokból kiépülő közgazdasági irányítás

eszközeivel szabad operálnia.

Visszatérve a vállalat - most már - tulajdonosi helyzetére, Sárközy szerint a vállalat tulajdonos, mégpedig közgazdasági tulajdonos./40/

"...az állami vállalat közgazdasági tulajdonának lényege a mikroökonómiai hasznosítás-rendelkezés, tehát konkrét árutermelő jellegű tulajdonnal, árujellegű gazdasági elkülönüléssel állunk a vállalat esetében szemben."/41/

"Az állami vállalatok egymás közötti áruviszonyaiban a makroökonómiai szemléletmóddal szöges ellentétben a tulajdonosi elkülönültség a lényeges, és ez válik közömbössé, hogy mindkét piaci partner egyaránt része a tervszerűen irányított népgazdaságnak."/42/

És hogy ez így is legyen, a szerző egy sereg jogi, az áruviszonyok kibontakozását korlátozó rendelkezés lebontását sürgeti. Az új jogi normák a már említett jogi garanciák kiépítését segítenék elő, illetve a vállalati szabad vagyonkezelést valósítanák meg.

Sárközy Tamás könyvének és a könyv főbb vitapontjainak ismertetésének végére értünk. Tudom, nem volt könnyű eligazodni a nem jogász olvasónak a jogi dogmatika "rejtelseiben". Mégis szükséges volt az alaposabb ismertetés, mert a vita alapján már könnyebben belátható az a tény, hogy a gazdasági struktúra alapjait érintő problémákról volt szó. Még pontosabban, egy olyan nagy horderejű kérdésnek - a tulajdonviszonyoknak - szükséges újrarendezéséről, amely mind a mai napig nem történt meg. Ezek a kérdések - majdnem ugyanigy - napjainkban újra felmerülnek, s a megoldás módjai nem térnek el Sárközy mondanivalójától. Természetesen jól tudom, a megoldatlanság éppen a kérdések továbbfűzése megtorpanásának követ-

kezménye, s nem is annyira elméleti, mint gyakorlati-politikai megtorpanásról beszélhetünk. A jogelmélet továbbfejlődésére rögtön rátérek, a politika megtorpanása pedig köztudott.

Sárközy könyvének sok olyan vonatkozása van, amely túlnyúlik a szigorú értelemben vett vállalati gazdaság témakörén, s egy gyakorlatilag új típusú társadalom körvonalait veti fel. Ezekkel a szerző nemigen foglalkozik, mégis utalnunk kell rá.

Pl. Ha a közgazdasági tulajdon Sárközy által kifejtett formái érvényesek, akkor mind a személyi tulajdon, mind a magántulajdon, stb. szigorúan korlátozott, részleges és ideológiai-politikai fékektől motivált jogi szabályozása semmis. Ezáltal viszont a magánszféra autonómiája szabadon kibontakozhat, bekapcsolódhat a termelésbe, árutermelésbe, stb. Erre még napjainkban is begörcsöl a szabályozás, s csak félig-meddig, tessék-lássék engedi még ezt a gondolatot is hangsúlyozni. Egyetlen egy tulajdonforma esetében nincs így, a szövetkezetek esetében, de ennek problémáját májdn külön is elemezzük.

További kérdésünk viszont, hogy a nyolcvanas években kialakult új típusú gazdasági szervezetek /GMK, PJT/ tulajdonosi státuszával mi a helyzet? Sajnos csak az elméleti vetületét tudjuk megragadni, a gyakorlati szabályozási szint nem tartozik a tanulmány keretei közé.

Sárközy koncepciója úgy gondolom hosszú távon is használható. De mivel sem a szabályozás, sem a gazdaságpolitikai cselekvés alapját nem képezte, így még ma is aktuális. Nem is beszélve arról, hogy az új - említett - gazdasági fejlemények ebbe az értelmezési keretbe beilleszthetők.

V. Küzdelem a szövetkezeti önállóságért

A fejezet címe voltaképpen patetikus. A küzdelemnek ugyanis a szövegekben semmilyen nyomát nem találjuk. Csak közvetlen utalások vannak a vitapartnerekre, s direkt idézetek és hivatkozások a jogi "másképpen gondolkodókra".

Nem akarom az eddig irtakat megismételni, mégis nem árt a tulajdonelméletet a szövetkezetek szempontjából át-gondolni. Láttuk a bevett és uralkodó elméletek a szövetke-zeti tulajdont valamilyen másodlagos, elmaradt, alacsonyabb szinten társadalmasított tulajdonformának tekintették. A hat-vanas évek végén aztán az alacsonyabbrendűség bélyege már nem volt divatos, de a megkülönböztetés azért megmaradt.

A tulajdonjogot reformálni kívánó elmélet /Sárközy/ a szövetkezeti tulajdon problémáival nem foglalkozott, bár az elmélet gondolati logikájából egy-két következte-tés adódott a diszkrimináció felszámolására. E feladatot mégis a szövetkezeti jog művelőinek kellett elvégezni.

Az új gazdasági mechanizmus évében jelent meg Seres Imre könyve, amely a szövetkezeti tulajdonjog - annak ki-fejezetten a mezőgazdasági termelőszövetkezetre értelme-zett - kérdéseivel monográfia szintjén foglalkozott./43/ Az évszám sem a véletlen műve, mivel a reform során derült ki, a szövetkezeti szféra problémáinak megoldása alapvető a reform sikere szempontjából. Másrészt a jogtudományon be-lül - különösen a polgári jogon belül - ez az az időszak, amikor előretörnek a piacgazdaság hívei /Sárándy Imre pl/, akiknek nagy szerepük volt a magyar jogi rendszer egészé-nek átalakításában, a piaci irányításhoz megfelelőbb jogi normák kidolgozásában.

Seres Imre - mint a tulajdonelméleten belül szinte mindenki - általános alapvetésekkel fog a téma kibontakoz-

tatásához. Az általános alapvetések közül hiányoznak mind-azok az ideológiából derivált axiómák - nem véletlenül -, melyekkel mind Világhy, mind Erősi felfogásában találkoztunk már. A könyv egyszerűen kijelenti, hogy a tulajdon két csoportja közül az egyik a "jogi személyek tulajdona", az ún. "kollektív tulajdonjog". Eleve leszögezi, hogy a termelősövetkezeti tulajdonjog kifejezetten kollektív tulajdonjog, amely a kollektíva jogi személyiségében fejeződik ki./44/ Ezt a tulajdonformát - Seres nem nevezi ennek - rögtön elhatárolja az állami szintű tulajdontól, mivel annak jogalanyisága az állami szervezetben eleve adva van.

A kollektív tulajdonlás két esetét különíti el egymástól. A kizárólag vagyoni alapon szerveződő tulajdonosi kollektívákat és a személyi alapon szerveződő kollektív tulajdont. Az előbbi a kapitalista árutermelő társadalmakra jellemző, amikor a tulajdon nincsen összekapcsolva a tulajdonosok személyes munkájával. Ebből mindjárt levezethető a szocialista kollektív tulajdonlás jellemzője is. Személyi alapon létező kollektív tulajdon.

"A személyi alapon létrehozott tulajdonosi kollektíva működésére alapvetően az jellemző, hogy itt a kollektíva tagjai résztulajdonosok és egyben dolgozói is a kollektívát kifejező jogi személyek, vagyis a tulajdon a lehető legszorosabban össze van kötve a munkával, a résztulajdonosok munkacerejével."/45/

Amennyiben végiggondoljuk az itt felvetett kérdéseket, rögtön arra kell utalnunk, hogy a termelősövetkezet - és a szövetkezetek sem - nem működik a Seres által kifejtett alapon. Ugyanis a szövetkezet - termelősövetkezet - belső - fogalmazhatnánk szociológiai - viszonyai már régen eltértek az itt ábrázolt helyzettől.

Tudja ezt a szerző is, éppen ezért úgy fogalmaz, hogy a személyi alapokon működő termelészövetkezeti forma csak a szocializmus kezdeteire jellemző.

"...a felépült szocializmus viszonyai között is eléggé széles körben ismert az olyan tulajdonosi kollektiva, amely elsősorban vagyoni alapon jön létre, s a személyi összefogás csak nagyon áttételesen érvényesül..." /46/

A kapitalista vagyoni alapú kollektív tulajdonnal a hasonlóság pusztán formai.

A szocializmusban a vagyoni alapú kollektív tulajdon főleg a termelészövetkezetek önálló vállalkozására érvényes. Természetesen emellett a személyes munka fontossága nem halványul el, a vagyon nem függetlenedik a tagok személyétől. A kapocs az elosztás rendje, a jövedelemből való részesedés, és a vagyoni érdekelttség.

Irtam, a könyv 1968-ban jelent meg. Az évszámot tükrözi a szerző állami tulajdon felfogása, és az a bonyolult elméleti fejtegetés, amellyel a szövetkezeti tulajdont "tisztára igyekszik mosni".

"...a jogi személyiséggel rendelkező tulajdonosi kollektívákon túlmenően a szocializmusban az állami szintű kollektiva, tehát az adott szocialista állam minden állampolgárát magában foglaló kollektiva is tulajdonosi kollektiva. Ennek az állami szintű kollektívának a tulajdona az állami tulajdon, amelynek tulajdonjogi alanya maga az állam. Kétségtelenül ez a legmagasabb szintű kollektív tulajdon, amelynek részese, résztulajdonosa minden állampolgár. Nyilvánvaló az is, hogy ez az állami tulajdon olyan kollektív tulajdon, amely nem vagyoni alapon

jött létre és létezik, hanem ugyancsak személyi alapon, vagyis az egyes természetes személyek úgy lesznek résztulajdonosai ennek a kollektív tulajdonnak, hogy állampolgáiraivá válnak e tulajdonjog alanyának, az adott szocialista államnak."/47/

Az állami tulajdon - mint személyi kollektív tulajdon - össze van kötve az egyes személyek munkájával. Viszont az egyes résztulajdonosok viszonya az állami tulajdonhoz nem azonos. Nem azonos, mivel az állami tulajdon mint aktív tulajdon üzemi-vállalati szinten jelentkezik, még pontosabban a tulajdont kezelő vállalati kollektívánál, így ezek tagja nem lehet minden állampolgár.

Seres ezzel bevezette a klasszikus paradoxonok körébe, amelyet már említettünk. A klasszikus - és revidiált - tulajdonelmélet szerint a csoporttulajdonos ugye kétszeresen tulajdonos, ha hűek akarunk lenni az elmélet konzekvenciájához. Ezt viszont nem lehet elismerni, viszont a tulajdonelmélet alapértékeit sem lehet feladni. Seres finom fogalmi csúsztatásokkal siklik át Scyla és Caridobis között.

A termelőszövetkezeti tulajdonból is ki van zárva - mondja - az, aki nem tag. Nem lehet tehát minden állampolgár tagja egy-egy kollektív tulajdonosi csoportnak. De ebből az is következik, hogy a termelő jellegű szövetkezet tagja nem lehet az állami tulajdon vállalati-üzemi tulajdonosi csoportjának sem résztvevője. Viszont ez nem zárja ki, hogy ne személyi alapon legyen tulajdonos.

"...a szocialista államban az állampolgár általában csak egy olyan tulajdonosi vagy vagyongazdálkodási kollektívának lehet a tagja, ahol e kollektívában való tagsági viszony minden esetben megkívánja a tag személyes munkájával, teljes munkaerejével való közreműködést. Emellett azonban ugyanez az állampolgár

tagja lehet olyan tulajdonosi kollektívának is, amely vagy csak vagyoni alapon jön létre, vagy pedig a vagyoni hozzájárulás mellett csak olyan személyes közreműködést kíván meg, amely nem foglalja magában a tag saját teljes munkaerejével való közreműködést."/48/

Igen ám, de ez - ismeri el Seres - azt mutatja, hogy a termelészövetkezeti állampolgárok kedvezőbb helyzetben vannak. Ahogy az előbb fogalmaztam, kétszeresen tulajdonosok. Ezen a ponton a szerző egy alapvető politikai problémát villant fel, olyat, amely a 45 utáni történelmet beárnyékolja, és amellyel már többször találkoztunk a tulajdonelméletben is.

"Ha... az állampolgárok tulajdonosi pozícióját leszűkítjük a két alapvető osztályra, a munkásosztályra és a parasztságra, akkor úgy tűnik, a munkásosztályhoz képest a parasztságnak a tulajdonosi pozíciója előnyösebb, mivel a parasztság eggyel több tulajdonosi pozícióval rendelkezik, mint a munkásosztály, és pedig a termelészövetkezeti kollektíva tulajdonosa a termelészövetkezeti csoporttulajdon formájában. Ennek a látszatnak alapján lehet gyakran hallani azt, hogy a parasztság vagyoniilag a szocializmus körülményei között is előnyösebb helyzetben van, mint a munkásság, hiszen az egyes termelészövetkezeti paraszti kollektívák olyan saját közös tulajdonnal rendelkeznek, amilyen saját közös tulajdon egyetlen munkás kollektívának sem lehet, és nincs is. Ebből a szemléletből aztán számos helytelen gazdasági és politikai következtetést vonnak le, amelyek egyenként is, de összességükben is különösen alkalmasak arra, hogy bizonyos fokig szembeállítsák egymással a munkásságot és a parasztságot, így végső soron lazítsák

a szocialista állam politikai alapját, a munkás-
paraszt szövetséget."/49/

Seres finom fogalmi csúsztatásai itt jutnak szóhoz. Ezek eredményeképpen sikerül bebizonyítani, hogy a parasztság voltaképpen hátrányban van a munkássággal szemben. Hivatkozik arra, amit az előbb már említettünk, hogy a kollektív tulajdonformák kizárnak a kollektívákhoz nem tartozó állampolgárokat a tulajdonlásból mind az állami, mind a szövetkezeti tulajdon esetében. A munkásság és a parasztság tehát egyenlő mértékben viszonyul az állami tulajdonhoz, és a szövetkezeti tulajdonhoz. Ebben tehát sem hátrányok, sem előnyök nem mutathóak ki. Viszont lényeges előnyök vannak az állami kollektív tulajdon formái között dolgozók oldalán.

Ezeknek az előnyöknek a köre kiterjed pl. arra, hogy az állami tulajdon kollektív formáiban dolgozó a nemzeti jövedelemből közvetlenül is részesedik, részt vesz a tulajdonosi igazgatás gyakorlásában.

"Társadalmi oldalról nézve... gazdaságilag az állampolgár résztulajdonosok közül a legteljesebb értelemben vett résztulajdonosok azok, akik állami vállalatnál, üzemeknél dolgoznak, vállalati kollektívákban a tagjai... Ebből viszont értelemszerűen következik, hogy a szocializmusban az állami társadalmi tulajdon mint a kollektív tulajdon legmagasabb formája, a legteljesebb mértékben a munkásosztály tulajdona, mozgásában, aktív formájában elsősorban leginkább a munkásosztály tulajdonaként működik."/50/

Az osztályjelleg úgy tűnik el, ha erősödik az össznépi tulajdon, és az állami tulajdon átmeny össznépi tulajdonba.

A szövetkezetbe tömörült dolgozók tulajdonosi helyzetének hátrányát az indokolja, hogy ők a saját kockázatukra, saját

vagyonuk terhére gazdálkodnak, és az állami tulajdon jótéteményéből csak akkor részesednek, ha az állam bizonyos termelőeszközöket juttat számukra. Éppen azért, hogy az állami termelőeszközök tulajdonbaadása révén a termelőszövetkezetekbe tömörült résztulajdonosok hátránya megszűnjön, minél több termelőeszközt kell tulajdonukba átadni. Így pl. a mezőgazdasági nagygépeket, az állami kezelésben lévő földeket.

"...a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek a szocializmusban kialakított tulajdoni viszonyok között... joga és lehetősége is kell hogy legyen arra, hogy az alapszabályszerű céljának megvalósításához a saját tulajdont képező vagyon mellett állami tulajdonban lévő termelőeszközöket is kezeljen abban a mértékben, amennyiben az szükséges céljának megvalósításához. A mezőgazdasági termelőszövetkezetekbe tömörült parasztságnak ezt a jogát alkotmányosnak kell tekinteni, a mezőgazdaság területén, s éppen ezért érvényesülését államilag is biztosítani kell."/51/

Úgy gondolom az érvelés olyan "tudásszociológiai minta" lehet, amely nemcsak a jogtudományokra érvényes. Egyfelől elfogadja e logika a fennálló ideológiai "alapigazságokat", másfelől azonban homlok egyenesen ellenkező előjelű törekvést csomagol bele. Az állami tulajdon felsőbbrendűségének tétele - emlékezzünk vissza a konkrét példára - ugyanis a mezőgazdaság kizsákmányolásának, a termelőeszközöktől való megfosztásának ideológiája volt. Seres érvelésében pedig éppen a mezőgazdasági szövetkezetek autonómiájának megalapozására szolgál. Ennek megfelelően új jogi szabályozást sürget, a termelőszövetkezeti jogképesség revidiálását-kiteljesedését.

Az érvelés további lépcsői a mezőgazdasági termelőszövetkezetek kollektív tulajdonosi pozíciójára épülnek. Tényként kezeli, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek kollektív csoporttulajdonosok, és önálló jogi személyek./52/

Ennek megfelelően vitatottnak tartja azokat a diszkriminatív intézkedéseket, amelyeket az ötvenes-hatvanas években a tsz-ek ellen hoztak, sőt magát a kizárólagos állami tulajdont is néhány ponton mint a gazdálkodást akadályozó tényezőt említi. Véleménye szerint:

"...a termelőszövetkezet jogképessége a termelőszövetkezeti tulajdonjog tárgyait illetően kiterjed minden olyan dologra, vagyontárgyra, amely a mezőgazdasági kollektív nagyüzemi termeléshez, a segéd- és feldolgozóipari tevékenységhez, és a termelőszövetkezet saját értékesíthető tevékenységéhez szükséges."/53/

Nyilván itt a később kiteljesedő ún. "melléküzemág" emancipációjáról van szó - erre a szöveg utal is -, illetve a szövetkezeti társulások és vegyes vállalkozások előtt álló akadályok kivánatos lebontásáról.

Tulajdonképpen ez a törekvés fejeződik ki a hetvenes évek közepén, amikor a szövetkezeti tulajdonjogba a "vagyon" kerül - egy-két pillanatra - a figyelem központjába. A mezőgazdasági termelőszövetkezet vagyonának központi helyét már nem ideológikus levezetések alapján, hanem konkrét jogszabályokra hivatkozva emelik be a tulajdonjog alapintézményei közé./54/

"A termelőszövetkezeti vagyon alapvető jelentőségű a termelőszövetkezeti közös gazdálkodás szempontjából. A mezőgazdasági termelőszövetkezet önálló tulajdonosi gazdálkodó egység, amely ennek következtében a tulajdonosi gazdasági önállóság elve alapján folytathat vállalkozásszerű gazdálkodást. A termelőszövetkezet önálló tulajdonosi vállalati gazdálkodásának vagyoni bázisát a termelőszövetkezeti közös vagyon adja meg."/55/

Bár a vagyon kifelé nagyon sok tulajdonoshoz tartozhat, befelé azonban egységes. A tsz úgy járhat el, mintha tulajdonos lenne a vagyon minden részére nézve. E kijelentés nagyon fontos. Mivel még a hetvenes években sem volt pl. minden földparcella a tsz tulajdona, vagy minden mezőgazdasági termelési eszköz a termelőszövetkezeté, e kijelentés lényegében eltekint a valóságos helyzettől, éppen a termelőszövetkezetek autonómiája miatt, s legalizálja a gazdálkodáshoz szükséges vagyoni rendelkezés jogi szabályait. A vagyon fontosságát a szerző aláhúzza az össznépi tulajdon felé történő fejlődés vagyon általi elősegítésének érvével. Azonban a lényeg akkor hangzott el, amikor a szerző deklarálna a szövetkezeti tulajdon oszthatatlanságát és egységét.

A hetvenes években már nincs szó a termelőszövetkezeti tulajdon átmeneti jellegéről.

"a termelőszövetkezeti tulajdon tehát nem valamilyen átmeneti szocialista tulajdoni forma, hanem tartósan szerves része a szocialista tulajdonjogi rendszernek, így a fejlett szocialista társadalmat is jellemző társadalmi tulajdoni formaként létezik."/56/

Már nem kell a csoporttulajdon formát sem különösen indokolni. A csoporttulajdon és az oszthatatlan tulajdon kiváltják a termelőszövetkezeti tulajdon védelmének az állami tulajdonhoz hasonló formáit. Mind a kezelésében, mind a használatában az állami tulajdon mintájára kell eljárni. S mivel a társadalmi tulajdoni formák között nincs semmilyen alá- fölérendeltség, így a jogi védelem azonossága könnyen belátható.

"A társadalmi tulajdoni formák egyenrangúságának elve lényegében azt jelenti, hogy a különböző társadalmi tulajdoni formák kölcsönös gazdasági kapcsolatait az egyenjogúság és a mellérendeltség elve

alapján jönnek létre, és a szocialista társadalmi tulajdonformák azonos /fokozott/ jogi védelemben részesülnek."/57/

A termelőszövetkezeti tulajdon alanyainak köre szélesre nyílt. Már nemcsak az egyes mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek lehet önálló tulajdona, hanem a TOT-nak, a területi érdekképviselői szervezeteknek, tehát minden önálló jogi személynek, ha az a mezőgazdasági termelés területén tevékenykedik.

A fogalmazás ugyanakkor mélyebb problémákat sejtet. Bár ezeket egy nagyvonalú gondolati ívvel Seres áthidalja, azonban nem árt, ha megemlítjük. Annál is inkább, mivel éppen e kérdéskör kapcsán lehet rámutatni a torzszülöttként született jogi-elméleti konstrukció alapvető fogyatékoságára.

A probléma a következő:

Az idézett vélemény - de a többi sem - nem tesz különbséget az elméletben; bár megemlítik; a tulajdonos dolgozók és a dolgozói kollektíva között. Arról van ugyanis szó, hogy a tsz-ben nemcsak tagok vannak - a tulajdonosok /résztulajdonosok/ -, hanem adminisztratív, és más, irányító funkciót betöltő alkalmazottak is. A termelőszövetkezeti tulajdon csoporttulajdonként történő felfogása elrejti azt a kérdést, vajon a tsz szervezetén belül ki, hogyan, miképpen rendelkezik a vagyonnal, az eszközökkel, a tőkével és az emberekkel? Sőt. A csoporttulajdon alapjain álló felfogás éppen azt sugallja, hogy mindezzel a tulajdonosok rendelkeznek, holott tapasztalati igazságok alapján is kideríthető, ez egyáltalán nem így működik. Az elmélet a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tulajdonjog legfontosabb jogositványának a közvetlen tulajdonosi igazgatást tartja. Ezt - mondja - a kollektíva, a tsz kollektíva végzi. Kész. Ennyi. Még megemlíti, hogy a tsz demokráciát be kell tartani, de hozzáteszi azt is, hogy a tsz tulajdont a tsz tagokkal szemben un. "belső védelem" illeti meg. Nincs tehát szó a tsz szervezet

valóságos működésének kérdéseiről, sőt a vállalatszerű jogál-lásként definiált termelészövetkezeti tulajdon nagyon szépen eltünteti a valóságos hatalmi viszonyok és döntési rendszerek, érdekfolyamatok konfliktusait.

Mindez persze abból is fakad, hogy a szövetkezeti tulajdonjog elmélete a védekező jellegű pozícióból harcolt önállósá-
gáért. Egyre-másra akarta bizonyítani, hogy egyenrangú a vál-
lalati-állami tulajdonnal, így a felfogás maga is átcsúszott a
vállalati tulajdon kategóriarendszerébe.

Hogy miért volt erre szükség? Ezt nagyon világosan fogal-
mazza meg Seres Imre egy 1974-es cikkében:/58/

"A gazdaságirányítás új rendszerére éppen az az egyik jellemző sajátosság, hogy a mezőgazdasági termelészövetkezetek hátrányos helyzetét megszüntesse úgy, hogy a mezőgazdasági termelészövetkezetek és egyéb szövetkezetek és az állami vállalatok egymással való kölcsönös kapcsolatában a teljes egyenjogúság elve alapján működjenek... ennek az egyenjogúságnak a szemlélete nehezen akar meghonosodni... az új gazdasági mechanizmus néhány eszten-
deje még nem volt elég ahhoz, hogy ezt a beidegző-
dést megszüntesse, és új intézkedésekkel eltöröl-
je... többen továbbra is alacsonyrendű, megtűrt, idegen formának tekintik a mezőgazdasági termelőszövetkezetet. ...arról van szó, hogy ha egyfajta szemlélet a régi gazdasági mechanizmus rendszerében még elfogadható és szocialista szemléletnek volt tekinthető, ugyanaz a szemlélet már az új gazdasági mechanizmus körülményei között nem tekinthető elfogadható szocialista szemléletnek, vagyis olyan szemléletté válik, amely már akadályozza a mezőgazdasági termelészövetkezetek szocialista jellegének erősödését, a termelészövetkezeteken kívüli környezetben.

Aligha lehet vitás, hogy ezen a szemléleten a termelőszövetkezetek sokat nehezen tudnak változtatni, - vagyis ezt a szemléletet ott és azoknak kell megszüntetni, ahol és akiknél ez gyakorlatilag jelentkezik."

Azért is idéztem kicsit hosszabban, mivel a gondolathoz szeretnék még visszatérni. A hosszú idézetben benne van ugyanis az, hogy a termelőszövetkezeti gazdálkodást elősegítő tulajdon felfogás - minden fogyatékosága ellenére - fő vitapartnere nem a jogon belül van, hanem valahol azon kívül helyezkedik el. Éppen ezért a vita a különböző álláspontok felvezetésénél sem tükröződik, gyakorlatilag a különböző álláspontok békés szimbioziásnak leszünk tanúi. Így a következőkben ismertetett tulajdonfelfogás is inkább egy másik mellett, mintsem azzal ellenkezni, azt helyettesíteni akaró szemlélet. Még ha tartalmilag erről is van szó.

A szövetkezeti tulajdonjog sajátos elméletét alkotta meg Süveges Mária. Az elmélet egyik erénye, hogy a tulajdonjog-felfogások gazdag történelmi tényanyagon nyugvó tisztázását kísérli meg. Kimutatja, hogy a jogban uralkodó tulajdonfelfogások nemcsak az uralkodó gazdaságirányítás típusától nem választhatóak le, hanem az 1917-től tartó "szocialista átalakítás" politikai irányváltásairól sem. Kiindulópontként szögezi le, hogy

"A szövetkezet a munkamegosztásban önálló gazdasági érdek és tulajdon alapján elkülönült szerv, tehát nem lehetséges más gazdasági szervvel tervutasítással összekapcsolni, hanem az áruviszonyokat kell az összehangolás eszközeül alkalmazni."/59/

A szövetkezeteket csak piaci módszerekkel lehet a népgazdasági rendszerbe integrálni. Már a direkt irányításban is megosznak az állami feladatok. Az állam a vállalatával szemben tulajdonosként irányít, a szövetkezettel szemben azonban ezt

nem teheti meg. A szövetkezeteket a közhatalmi irányítás és a "tervszerű piacbefolyásolás" eszközeivel lehet csak irányítani.

"Az állami tulajdonon belül az-egész népet átfogó társadalmisítás eredményeként a vállalatnál végzett munka közvetlen társadalmi jellegű... A szövetkezeti /mezőgazdasági termelőszövetkezeti/ tulajdon alapján végzett munka csoportszintű társadalmisítása azonban kizárja a két különböző fokon társadalmisított munka közvetlen munkaidőben való kifejezését és összehasonlításának lehetőségét. A két tulajdonforma alapján végzett munka összevetése a két szektor közötti árukapcsolatok révén az érték és pénzfornák segítségével közvetetten kell, hogy megtörténjék."/60/

Az alapaxiómák mellett a direkt irányítás bizonyos szakaszaiban Süveges kétségesnek tartja a szövetkezetek tulajdon alapú definícióját.

"Ha a tulajdon az emberek közötti viszony, amely az anyagi javak elsajátítása közben a termelés folyamatában kialakul, meghatározva a termelőeszközök és ettől függően a használati javak elsajátításához való viszonyt, akkor hogyan lehet önálló tulajdonforma alapján létezőnek tekinteni olyan szervezetet, ahol az elsajátítás lényegét meghatározó termelőeszközök mint sajátához való viszonyulás mozzanata hiányzik."/61/

/Süveges itt arra gondol, hogy a mezőgazdasági nagygépek hosszú időn keresztül nem voltak a tsz tulajdonában./

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek tulajdonának meghatározásánál a szerző hosszan elemzi az állami tulajdon viszonyait. Az állami tulajdon elemzésében a direkt irányításban uralkodó viszonyokat veszi alapul. Az állami tulajdon

formáiban a munka szerinti elosztás viszonyait nem közvetíti-
áruviszony. Úgy tűnik, egyetért a politikai gazdaságtan azon
elméletével, mely az áru és pénz viszonyok létét a mezőgazda-
sági szektor fennmaradására vezeti vissza. Így viszont az ál-
lami tulajdon szektora nem tartalmazza a termelési viszonyok
összességét - a pénz és áruviszonyokat -, tehát az állami tu-
lajdon korlátozott.

"Meg kell állapítanunk, hogy az állami tulajdon-
forma eszerint nem fogja át a termelési viszonyok
egészét, hanem annak csak egy elemére, a "szűkebb
értelemben vett termelés" mozzanatára, a termelők
és a termelőerők összekapcsolásának módjára korlá-
tozódik."/62/

E megállapítások után kezdődik az önálló tulajdonelmélet
kidolgozása. Először tisztázza a tulajdon fogalmát, majd meg-
adja a termelőszövetkezeti tulajdon elemzési szempontjait. Az
állami tulajdonban kettéválí a munka elem, és a birtoklás ele-
me. A munka elem a vállalati oldalon jelenik meg, a birtoklás
az osztársadalmi oldalon. Az államjogi szabályozás hozza ezt
a két szintet egységbe, pl. a munkaszerződés állami garanciái
biztosítják a munka elem és a birtoklás, rendelkezés össz-
hangját. A szövetkezeti tulajdon nem így működik.

"A termelőszövetkezetekben a munka és a tulajdon
kollektivizálása... olyan egyesülés eredménye,
amely az egyesülő árutulajdonosoknak a szocialis-
ta árutulajdon magasabb szintjén történő elkülönü-
lését eredményezi."

Az áruviszonyoknak a szövetkezetek működésében lényeges
szerepe van. A termelőszövetkezetek viszonyai tágabbak, mint
az állami tulajdon viszonyai.

"A termelőszövetkezetek viszonyai... ellentétben
az állami szektorra jellemző gazdasági-termelési

viszonyokkal, magukba foglalják a szűkebb értelemben vett termelés mozzanatát, a forgalmi /árucsere/ viszonyokat és az elosztási /jövedelmi/ viszonyokat is."/63/

E mozzanatok már a termelőszövetkezeti mozgalom kezdetekor megvoltak, sőt a termelőszövetkezetek éppen az árutermelők társulásaira épültek rá.

"Az elsajátítás a termelési eszközöknek a kollektív "birtokába kerülésével" indul, amely a termelőszövetkezetek esetében úgy történik, hogy a szövetkezetet létrehozó tagok addig magántulajdonban lévő termelőeszközeiket önkéntesen társadalmassítják, vagy a magántulajdon valamilyen szektorát társadalmassító szövetkezet tagsága alakít a társadalmassítás még szélesebb fokát képviselő szövetkezeti formát."/64/

A magántulajdonosok egyéni gazdasági érdeke átalakul csoportérdekké. A csoport gazdasági érdekében megjelennek a klaszikus tulajdonra jellemző elemek. Így a csoporttulajdon mindenki mást kizár a kollektivizált termelőeszközök "birtokbantartásából", a termelőeszközökkel való rendelkezésből, a tulajdon elsajátítási folyamatából.

A termelési folyamat eredményeivel való rendelkezés azonban a mezőgazdasági szövetkezetek esetében nem zárul a javak belső felhasználásával. A termelés eredményei mint javak és dolgok a forgalmi tevékenységben áru- és pénzviszonyok segítségével kerülnek felhasználásra.

"A valódi árucsere viszonyok jelentik a tulajdonosi elsajátítás lényegét alkotó uralom külső "rendelési" oldalát."/65/

Az így realizált pénzüjvedelmet a csoport sajátítja el.

"Az árucserre viszonyai közvetítik azokat a lehetőségeket, melyekkel a szövetkezet az általa megtermelt termékeket szükségleteknek megfelelően fel tudja használni."/66/

A termelőszövetkezet tagja e folyamatban való részvétele alapján jogosult a jövedelemszerzésre.

Mindezek alapján állapítja meg Süveges, hogy

"A szövetkezeti tulajdonforma nem szűkül le a csoportnak a termelőeszközökhöz való viszonyára."/67/

- mint az állami tulajdon esetében tehetjük hozzá. Ezért szélesebb a szövetkezeti tulajdonforma az államinál.

A két tulajdonforma különbsége még számos tulajdoni elemben megragadható. Pl. nem válik szét a termelők és a termelési eszközök összekapcsolása, a birtokbantartás és a rendelkezés, ami a termelési és forgalmi folyamatok alapja.

Az így felfogott szövetkezeti tulajdonforma alapján lehet az állami törekvéseket visszaszorítani. Ezt Süveges a következőképpen fogalmazza meg:

"A szövetkezeti tulajdonforma határozza meg a szövetkezet fogalmát, funkcióját, képezi továbbá alapját annak a közgazdasági tételnek, mely szerint a direkt gazdaságirányítás nem terjed ki a szövetkezeti tulajdonra, hanem csak az állam tulajdonára korlátozódik."/68/

A szövetkezet önálló kockázatra gazdálkodó szervezet, más gazdálkodó szervezetekkel csak áruviszonyok formájában működhet együtt.

Ez az utóbbi kijelentés nyilván az állami tulajdon formái között működő vállalatok hatóságilag biztosított előnyeinek lebontását vonja maga után. Mint ahogy a kifejtett teoria alapján

a szerző az ipari és egyéb értékesítő szövetkezetek felemás, korlátozott és diszkriminatív intézkedésekkel sújtott helyzetén is változtatni kíván.

"...ha a szövetkezeti tulajdon egységes fogalmába sorolja a politikai gazdaságtan az ipari szövetkezeteket, és a fogyasztási szövetkezeteket, miért lehet ezekkel a szövetkezetekkel szemben alkalmazni az önálló elszámolás kategóriáit, ha az sérti a szövetkezeti gazdálkodás önállóságát a mezőgazdasági szövetkezetekben? Ha viszont az ipari és fogyasztási szövetkezetek vonatkozásában alkalmazzák az önálló gazdálkodás állami tulajdonosi elvét, akkor miért tartozik ez a két szövetkezeti ágazat a szövetkezet kategóriájába?"

A kérdések jogosak. Még akkor is, ha Süveges, miként Seres is, elméletét kizárólag a mezőgazdasági termelőszövetkezetek területére vonatkoztatja. Éppen a kérdés feltétele jelzi, itt sokkal többről van szó, mint a termelőszövetkezetekről. Tulajdonképpen a nem állami termelősféra emancipációja a tét. Ami viszont az etatizált és bürokratizált gazdaság működtetése alapelveinek teljes lebontását kívánja meg.

Amennyiben most néhány megjegyzést fűzünk a leirtakhoz, azt korántsem a bemutatott álláspontok megisméltése kedvéért tesszük. Inkább a felvetődött és máig sem megoldott kérdések újrafelvetése lehet a célunk.

Az érvelések - nemcsak az idézett szerzőknél, hanem a témában megjelent más tanulmányok esetében is - tulajdonképpen az állami tulajdonhoz mérik a szövetkezeti tulajdon sajátosságait. Most ne vitassuk, hogy a bemutatott állami tulajdonkép helyese avagy hamis, nyilván nem a szociológiai valóságot ábrázolja egyik sem. Ebben az érvelésben még benne van a "klasszikus szocialista" tulajdonfelfogás, sőt pl. Seres Imrénél az állami tulajdon felsőbb-

rendősége is megmarad, a szövetkezeti tulajdon alacsonyabbrendősége nélkül. Ugyanakkor lényegesen átértékelik az állami tulajdont, mégha ezt nem is mondják ki. Nyilván ezek az elhallgatások, "következetlenségek" nagyon fontosak. Itt ugyanis a nyílt sisakkal vívott küzdelem lehetetlensége rejtőzik, az állami tulajdon felfogás mögött álló uralmi és hatalmi rendszer, vagy másképpen a megreformálni kívánt struktúra védőereje. Ezért lett a viták másik partnere - Seresnél idéztük - a homályban maradt "valaki", a régi gondolkodás hive, stb.

E helyzetnek tulajdonítható, hogy pl. a szövetkezeti tulajdon önállóságáért harcba szállók sem egymással vitáznak. De koalíciót sem alkotnak. Ezt fogalmazzuk meg, mint a különböző egymás mellett élő elméletek békés szimbiózisát. Tehát individuális tudományos teljesítmények sorozata jelenik meg, s legfeljebb a beavatottak tudják miről van szó.

Az elmaradt koalíciók és együttműködések köre kiterjed a szövetkezeti tulajdon általános elméletének kidolgozatlanosságára is. Szigorúan mezőgazdasági termelőszövetkezetekről van szó, mégha Süveges Márta meg is próbálja legalább a kérdések szintjén felvetni az általános szövetkezeti gazdálkodás problémáját. Annak, hogy a szövetkezeti tulajdonjog kidolgozása redukálódik a mezőgazdasági termelőszövetkezetekre, az az oka - szerintünk -, hogy a magyar politikai struktúrában ezidőtájt kap nagyon nagy szerepet a "mezőgazdasági lobby". /Fehér Lajos pl./ A politikai helyzetek változása befolyásolja, áthangsúlyozza a jogi élet problémarendszerét is. Itt - pontos szociológiai helyzetkép hiányában - valóban találgatásokra vagyunk utalva. Mindenesetre a mezőgazdasági lobby - volt népiesek - is ebben az időben kezdik hangjukat az egyetemen hallatni, az új gazdálkodási követelmények átalakítják a polgári jog már-már klasszikusnak tűnő építményét is. /Erre még visszatérünk./ De azt is el kell mondanunk, hogy a szövetkezeti tulajdonjog kidolgozása nem a polgári jog területén történt meg, bár a személyes kapcsolatok

nagyon pontosan kirajzolják a történések hátterét.

Talán ez a helyzet teszi a szövetkezetek - mezőgazdasági szövetkezetek - jogban megformált valóságképét idealizálttá, néha sematikussá. Utaltunk arra, hogy pl. a vezetés kérdése, a tényleges hatalmi és gazdálkodási döntések problémái miképpen szorultak ki az elméletből, de nem csak erről van szó. Idealizált maga a történeti kép is. Jól ismerte mindenki az "önkéntesség" magyarországi gyakorlatát pl, de nyilván nem azzal kezdték, hogy hol és mikor sértették meg a lenini alapelveket. Ez természetesen az előbb említett hatalmi helyzetből is adódott, de a józanság is közreműködött. Nem nagyon kell a múltat bolygatni, inkább a létező termelőszövetkezetek önállóságát kell kiépíteni - hangozhatott volna az elméletet irányító belső norma. Ennek köszönhető, hogy a cikkek, írások hangneme, érvelése olyan mélyen "tudományos" jellegű, hogy néha a lényeg kihántolása is nehézségekbe ütközik.

Az elméletek ugyanakkor nem hagyják el a társadalmi tulajdon talaját. A nézetek ütközése tehát a társadalmi tulajdonon belül maradt, sőt élénken tiltakoznak - pl. Seres - a termelőeszközök magántulajdonba vétele ellen. Sőt azok egyéni hasznosítása ellen is. Pedig ekkor már úgy gondolom ismert pl. Liska Tibor koncepciója, és persze egyáltalán nem ismert a nyolcvanas évek vállalkozási hulláma. Erre még a dolgozat végén szeretnénk visszatérni, úgyhogy a következőkben először a polgári jog tulajdonelméletének a gazdasági reform hatására bekövetkezett változásait elemezzük.

VI. Változó tulajdonfelfogások a polgári jogban

Az új gazdasági mechanizmus a polgári jogon belül is elindította az átértékelések folyamatát. Bár nem volt olyan radikális a kritika, mint pl. Sárközy Tamás esetében, mégis a

felülvizsgálat lényeges és bevett kategóriákat érintett, pl. a tulajdon fogalmát.

Sárándi Imre pl, aki különben az új gazdasági mechanizmus jogon belüli meghonosításáért nagyon sokat tett, kidolgozta - átvette - az osztott állami tulajdon elméletét.

Arról van szó, hogy véleménye szerint az állami szocialista tulajdonjog a tulajdonosi jogositványok oldaláról szemlélve azt mutatja, miszerint a tulajdonosi jogositványok különböző szervezeteket illetnek.

Különbség van vállalati vagyon és vagyonon kívüli állami tulajdon között.

A vállalati vagyon - ami persze éppúgy az állami tulajdon tárgya - tekintetében a tulajdonjog tartalmát kitevő jogositványok megoszlanak az állami vállalat, egyéb gazdálkodó szervek és az irányító, alapító szerv között. Ezek a jogositványok a törvényből következnek, s gyakorlásuk - a tulajdonosi hatalom - nem függ más személyi - szervezeti - hatalmától. Vannak ezen kívül ún. rendes és rendkívüli jogok is /ez az utóbbi pl. a szanálás joga/. A jogok viszonylatában a jogok megoszlanak, kialakul az alapító és a vállalat közötti jogok tekintetében fennálló megosztás. /Ezt - tesszük hozzá - az új mechanizmust bevezető kormányrendelet alakította ki./ Így az operatív igazgatást fel kell adni, mivel az kizárólag az irányító szervek jogositványait támasztja alá. A reform kapcsán kialakult azoknak a jogoknak a rendszere, melyet csakis a vállalat gyakorol, és ebbe az alapító sem szólhat bele.

"Az elmondottakból az következik, hogy az állami szocialista tulajdon jelenlegi fejlődési stádiumában az osztott tulajdon sajátos formája. A sajátos jelleg abból adódik, hogy a tulajdonosi jogositványokat birtokló szervezetek, illetőleg szervek nem

esnek egy síkba, s noha jogviszonyaik egyaránt tulajdonosi jogviszonyok... jogositványaik szerepe nem egyforma..."/69/

A vállalati vagy non kivüli állami tulajdon tárgyra az állam tulajdoni joga kizárólagos, ezeknek a körében osztott tulajdon nem jön létre.

Az új tulajdonosi jogok rendszere az állam közhatalmi szerepe bizonyos pontokon történő fenntartását indokolja. E közhatalmi funkció összekapcsolódik a tulajdonosi szerepkörrel.

Sárándy az új gazdasági mechanizmus hatását nemcsak a tulajdonjogban gondolja át, hanem a polgári jog egészében. Nyilván a tulajdonjogi jogositványok új rendszerének egésze átalakítja a jogi személyek elméletét, a szerződések jogát, stb. Ezzel együtt Sárándy újraértelmezi a polgári jog alapelveit. Leszámol a fiktív társadalmi érdek elsődlegességét hangoztató nézetekkel is.

- "a., nincs olyan társadalmi érdek, amely általánosan szembenáll az egyéni és csoportérdekkel;
- b., a társadalmi érdek nem feltétlenül ezek háttérbeszorítása útján érvényesül;
- c., a jognak nem lehet feladata a társadalmi érdekké nyilvánított érdekek tűzön-vizen való favorizálása, hanem az egyéni, a csoport, s a társadalmi érdekek összhangjának megteremtésére kell törekedni;
- d., a társadalmi érdek képviselője nem köthető az érdekhordozó társadalmi státuszához..."/70/

A csoportérdeket állítja a tulajdonelmélet központjába is. Véleménye szerint az áruviszonyok, a pénz, piaci viszonyok

a szocializmus lényegéhez tartoznak, s ezért a népgazdaságot nem lehet a népgazdaság = egy üzem minta analógiájára irányítani. A csoportérdek autonómiája mozgatja, dinamizálja a népgazdaságot, s ezt el kell ismerni a jog szintjén is. E "közgazdasági" nézet az alapja a korábban általunk is ismertetett "osztott tulajdon" felfogásának. A tulajdon "lehelyezését" a szocializmus viszonyaiból is magyarázza Sárándi:

"...ha bizonyos tevékenységek alapvető része egy kizsákmánolásmentes szocialista kollektiva körében megoldható, és a tevékenység végzéséhez más szervezetek közreműködésére csak a szerződések segítségével lebonyolítható árukapcsolatok körében van szükség... s tulajdon szintje is erre a szintre helyezhető."/71/

Itt és ekkor jelenik meg a jugoszláv modell bemutatása és elemzése. De Sárándi észreveszi, hogy a tulajdonviták szűkkörűen csak az állami-szövetkezeti tulajdon mibenlétére koncentráálódtak, így elmulasztották a társadalmi tulajdon csoporttulajdoni formáinak elemzését. Pl. egyesületi tulajdon, társasági tulajdon. Itt valószínű ismét egy "szemlélet maradvány" fedezhető fel, mert Sárándi így emlékezteti a "jogon kívüli" vitapartnereket:

"... el kell utasítani azokat a nézeteket, amelyek szerint a szövetkezeti és általában a csoporttulajdon nem következetesen szocialista."/72/

Sárándival szemben Eörsi más felfogást képvisel. Vitapartnerének nevére csak utal, s mint az "osztott tulajdonelmélet képviselőit" aposztrofálja. Ugyanakkor Eörsi messze elkanyarodik saját korábbi tulajdonelméletétől is.

Ez az elkanyarodás természetesen nagyon viszonylagos. Mindenesetre Eörsinél is fellelhető a már említett marxizmus reneszánsz hatása, az új Marx interpretáció - Tőkei - megjelenése.

Hogy mégis relativ megújulásról van szó, jól mutatja azt a szerző történelmi perspektívában fenntartott etatizmusa.

"Az állami szocialista tulajdon - a társadalmi tulajdon más formáival együtt - fejlődésünk jelenlegi szakaszán az "igazi közösség" kiterjedésének alapvető feltétele."/73/

A majdan eljövendő kommunista társadalom a csoportközösségek rendszere, amelyben a csoportközösség az egyéni és az osztálytársadalmi mozzanatok koncentrált kifejezője.

"Az állami vállalat ennek a társadalmi és egyéni mozzanatot összeötvöző csoportközösség kialakításának legfontosabb szervezeti kerete és szintere."/74/

Eörsi is elismerően nyilatkozik a jugoszláv modellről, azonban a magyarországi viszonyokról, mint magyar megoldásról, lényegében egy újszerű struktúráról nyilatkozik. /Nem írja, hogy magyar modell, de lényegében ekként kezeli./

Az új gazdasági mechanizmus előrelépés volt a csoporttulajdon felé, azáltal, hogy a kollektívákat érdekeltté tette a vállalati gazdálkodásban és a csoportérdekek kifejeződését biztosítja. A vállalat és az állam között sajátos munkamegosztás alakult ki. Az állam tulajdonos - elsajátító, de a vállalati csoportjogosítványok is az állam tulajdonosi hatalmából származnak.

"Az állami vállalatokban az állam tulajdonában lévő termelőeszközök egyesülnek a munkavégző csoportokkal."/75/

A munkaerő ugyanakkor állampolgár, s mint állampolgár államjogilag résztulajdonos. A szocializmusban is megmarad - megszüntetve-megőrizve - a burzsoa és citoyen ellentét.

A munkaerő kollektívája kétoldalú szerződéssel kapcsolódik

a vállalatához, ebben az értelemben nem-tulajdonos.

"A tulajdon és a munka konfliktusa éppúgy megszűn-
tetve-megőrződik, mint a tulajdon és a munka egye-
sítésének a módja."/76/

A vállalati konfliktus az osztályadalmi értelemben vett
tulajdonos és a dolgozói státuszhoz fűződő nem-tulajdonos
helyzetből fakadnak. A vállalatban belüli gazdasági folyamatok
tükrözik ezt az ellentmondást. Az állam és a kollektiva egy-
aránt képviselők révén vesz részt a vállalat életében, azon-
ban a kollektiva az üzleti jellegű döntésekben nem vesz részt.
Az ő részvétele az érdekképviseleti folyamatokra koncentrálód-
dik. Szétváló tehát az üzlet és az érdekképviselet. Ebben fe-
dezhető fel a tulajdon és a munka relatív szétválása.

A csoport /munkaerő csoport/ részvételének nem polgári
jogi, hanem munkajogi jogalapja van. Ez egy nagyon lényeges
különbség, mivel a munkacsoportot a tulajdon képviselőitől
ez különbözteti meg.

"Nem az a funkciója, hogy relatív autonóm struk-
túrájú viszonyokban vegyen részt /un. a munkaerő-
nek - Gy.T./, mint a polgári jogalany, hanem, hogy
egy csoportstruktúrájának legyen az egyik eleme:
személyesítse meg jogilag a tulajdon-munka egyesü-
lés munka oldalát."/77/

Ebben az értelemben a vezetés sem tulajdonosi csoport, de
"sajátos helyzetű igazgatásában" érvényesíti az állam tulaj-
donosi szempontjait. Így a vezetés és a munkaerő között közös
érdekű, de érdekkonfliktusokkal terhes együttműködés jön lét-
re. Az igazgató jogállása ugyancsak speciális. Mint munkavég-
ző a tulajdonostól függ, mint személyi tulajdonos pedig a mun-
kavégző kollektiva együttes érdekképviseleti rendszerében he-
lyezkedik el.

Mindezek alapján írja Eörsi:

"Az állami szocialista tulajdonjog olyan tulajdonjog, amelyből állampolgári minőségében senki sincs kizárva, de más minőségében mindenki ki van zárva."/78/

Az állami tulajdon negatív - kizáró - jellege a munkáltató oldalán jelenik meg. Az állampolgári ágon a tulajdonjog szerkezete abszolút, senki sincs a "jog falain kívül", más viszonyokban viszont kizárólagos.

Igy az állami szocialista tulajdon - mondja Eörsi - nemcsak polgári jogi jogintézmény, hanem államigazgatási, pénzügyi is. Munkajogi jellegű a csoportok és a vállalat viszonyának szintjén, csak a horizontális kapcsolatokban polgári jogi.

A vállalatok fő célja az állami szocialista tulajdon egyesítése a nem-tulajdonosi dolgozói csoportokkal, a tulajdonos által kijelölt cél, a kijelölt preferenciák körében, a fizetőképes szükségletek kielégítése érdekében.

Nehéz lenne a fejezetet és ezzel a hetvenes évek végéig terjedő időszakot lezárni, vagy értékelni. Mindenesetre a dolgozat közben elhangzott megjegyzésekre nem térünk vissza, inkább más sajátosság bemutatására tennénk a hangsúlyt.

Mindenekelőtt arra, hogy az idézett szerzőknél, íróknál, jogászoknál - Sárközyt kivéve - megmaradt az ideologikus hangvétel, a tulajdonjog fiktív, ideológiai rendszerekben definiált fogalmának kezelése. S bár a reális viszonyok utat törtek maguknak, lényegében a tulajdonelmélet szociológiai szemléletű irányzatáról nem beszélhetünk. Ami körvonalazódik az az ideológiai szerkezetek és a valóságértelmezés új típusának sajátos kompromisszuma, ami - ha nem tévedünk - a reform körül kiala-

kult patthelyzet kompromisszumait tükrözi vissza. Nemcsak az elhallgatások, hanem a problémakezelések, leírások, nyelvi szerkezetek /tiszteletkörök/ szintjén is tetten érhető ez a kompromisszum. Nincsenek éles támadások - mondom Sárközy kivétel - a szocializmus bevált és az ötvenes években egyedülnek tekintett szocialista modellként kezelt tulajdonelmélete ellen. Csendes revíziója alatt ugyanakkor alapvető értelmezés történt.

Ennek az értelmezésnek - és ezt láttuk már a hatvanas évek végén - nagy hajtóereje a gyakorlat volt. Az új mechanizmus gyakorlati követelményei egyszerűen más jogi szabályozást kívántak meg. Ennek megfelelően az elméletet hozzáigazították ezekhez a követelményekhez. Így követték a "jogelmélet" klaszikus útját, a mindenkori praxist legitimálni. Mert az ötvenes-hatvanas évek "tulajdonfelfogása" sem volt más - mint ahogy erre Sárközy rámutatott. Természetesen ebben a "hozzáigazításban" számos emancipációs törekvés is megjelent - pl. a szervezeteti tulajdonjog kérdése kapcsán. Az emancipáció sokkal szélesebb értelmű - ahogy ezt irtuk -, felfogható úgy is, mint a nem állami szférán kívüli "civil" társadalom autonómia küzdelmének embrionális formája. Hogy mennyire megy el az emancipációs küzdelem, ezt szeretnénk a következő fejezetben bemutatni.

A nyolcvanas években ugyanis alapvetőnek is beállítható - gyakorlati - intézkedéssorozat indult be. A vállalatok belüli munkaközösségekre, a vállalkozó szféra beindulására gondolunk itt elsősorban. Éppen azoknak a folyamatoknak kibontakozására került sor, melyek a jogelmélet - tulajdonelmélet - látókörén kívül maradtak, vagy - mint látni fogjuk - negatív színezetet kaptak.

Azonban a nyolcvanas években nemcsak gyakorlati intézkedéssorozat kihívásaival kellett a jogtudomány művelőinek szembenézni. A közgazdászok körében, a reformot sürgető teoretikus

nézetek között olyan koncepciók jelentek meg, melyek a tulajdonjogban fennmaradó és szigorúan őrzött diszkrimináció felszámolását követelik meg. Gondolok itt elsősorban a tőkeáramlást sürgető közgazdászokra, a pénz- és piacviszonyok következetes érvényesítését kívánó elméletekre. Van-e erre válasz a jogtudományon belül, egyáltalán felmerülnek-e ezek a kérdések, ez lesz következő fejezetünk tárgya.

VII. Menni, vagy maradni?

A nyolcvanas évek a tulajdonelmélet számára különösen fontos időszaknak számítanak. Egyrészt a közgazdaságtudományokban szinte naponként jelennek meg cikkek, tanulmányok, nyilatkozatok a tulajdonelmélet továbbfejlesztéséről, másrészt a nyolcvanas évek elejének gyakorlati lépéseket követő gazdaságpolitikája - mondhatni - csőstől zúditotta az elméleti problémákat a tulajdonelmélet művelőire. Aztán a nyolcvankettes-nyolcvanhármas év után a viták, tanulmányok áradata elapadt, hogy az idei esztendőben ismét előtörjön, s még radikálisabban vesse fel mindazokat a problémákat, melyek időlegesen az elmélet csendes zugai-ba húzódtak vissza. Sőt! Éppen a fenti sorok írása közben észleltem, hogy a politikai szféra - November 11-i KB ülés - ritkán tapasztalható radikalizmussal vetette fel a tulajdon problémáit. A nyilatkozó KB titkár pedig olyan kijelentéseket tett /Berecz/, hogy ezek leírására a jogtudomány művelői - mondjuk 10 évvel ezelőtt - még álmukban sem mertek gondolni. Úgy néz ki tehát, hogy a tulajdon problémája a gazdasági kibontakozás - útkeresés - egyik kulcskérdése lesz. Ez nem véletlen, és a tulajdonelméletek elemzése is meggyőzően bizonyítja e kérdések alapvető fontosságát.

A közgazdaságtan a politikai szféra reagálását - jóval megelőzően - kb 8-10 éve, de a reformközgazdaságtudományok kibon-

takozása már a tulajdonelméletek kezdeteinek jelölhető meg - végiggondolta a tulajdonproblematikát. Bár e tanulmány tárgyköre nem a közgazdaságtudomány ismertetése, mégis néhány gondolatot fel kell idéznünk. Főleg az un. "reformközgazdaságtan" művelői közül kell idéznünk, mivel az ő elemzéseik, hipotéziseik szó szerint, vagy hivatkozásokban megjelennek a jogtudományon belül is /főleg Sárközy Tamásnál, de Vékás Lajosnál is ez tapasztalható/.

A gondolatok összefoglaló kifejtése a "Fordulat és Reform" címet viselő vitairatban található./79/ Ebben a tulajdon kérdését a gazdasági reform kettős számú Kulcsterületének nevezik a szerzők. Megállapítják; mivel csak egyetérthetünk; hogy:

"A gazdaság működtetésének eddigi modelljeiben nem sikerült megtalálni a hosszú távú vagyongerdekelttség tulajdonosi-szervezeti formáit."/80/

A jövő útját a társadalmi tulajdon minél változatosabb formáinak kifejlődésében látják, s a tulajdoni formát leválasztják a tulajdont működtető szervezeti formáról /tehát pl. állami tulajdonnal szövetkezet is gazdálkodhat/.

A tulajdoni formák - és szervezeti rendszerek - pluralitása a hatékony piacgazdaság előfeltétele. E nélkül nincsen piaci verseny, gazdálkodási motiváció, mint ahogy a szervezeti formák változatossága is feltételezi a tulajdonosi formák sokaságát.

Részletesen felsorolják azokat az új tulajdonosi formákat, melyek vélhetőleg megjelenése a reformfolyamat kiindulópontja és feltétele. Az új típusú társadalmi tulajdon lényeges eleme az "önkormányzat", a tulajdonformák keretei között integrálódó tőketulajdonos állampolgárok kollektív gazdasági kockázatvállalása. A javaslatok végén a szerzők az

oly sokak számára elképesztő következtetéshez is eljutnak, miszerint meg kell fontolni az egyes állami tulajdonban lévő vagyonok részvénytársasággá történő átalakítását. /MÁV, Posta/

A koncepció a piacgazdaság kibontakoztatása, a gazdálkodási szervezetrendszer decentralizációjának álláspontján van. A tulajdon kérdését e folyamat szempontjából elemzi. A kérdések radikális továbbvitele is megtalálható a reformközgazdaság - társadalomtudomány - körében. A piaci verseny és a hatékony gazdálkodás ugyanis feltételezi a tulajdoni diszkriminációk lebontását, és a "melyik a hatékony tulajdon kérdés" eldöntésének a gazdasági automatizmusok működésére bizását. /Ez a gondolat valahol lopva a szövetkezeti tulajdonjoggal foglalkozók körében is megjelent./

Szalai Júlia pl. egy nemrég megjelent - nagy hatású - tanulmányában így foglal állást:/81/

"A munkateremtés kiindulópontja tehát a tőke kiszabadítása és vállalkozásba fektetésének szabaddá tétele: azaz ...a személyi tulajdon és a tőketulajdon közötti - egyre értelmetlenebbé váló és anomáliákat szülő - merev határok áttörése."

"Világos, hogy a személyi tulajdonba fagyott tőke "kiszabadítása" és befektethetősége a jogi és a gazdasági szabályozás teljes újragondolását és alapvetően új rendjét igényelné: olyan törvényalkotást, amely a jogi védelem szempontjából semleges a vállalkozások különböző fajtaival és "szektoraival" szemben, és olyan ösztönzőket, amelyek a pénz befektetését serkentik a párna alá dugás helyett."/82/

Azt hiszem ennyi elég is annak érzékeltetéséhez, hogy a kihívás milyen típusú és milyen erősségű a jogtudományok

művelői számára. Legfrissebb idézeteinkben az idő tényező nem fontos, mivel ugyanezek a gondolatok a szakirodalomban gyakorlatilag az elmúlt tíz évben állandó jelenlétükkel tűntek, így - mint irtuk - ismertek voltak egy-két vezető jogtudós előtt is.

A jog kihívása drasztikus és váratlan volt. Pallasz Athéné születését idézte az a három kormányrendelet 1981-ben, amelyek a kisvállalkozásoknak és a kollektív gazdálkodás egyéb formáinak nyitottak teret. A 28/1981. /IX.9./ M.T.sz. "Rendelet a gazdasági munkaközösségekről" az alábbi rendelkezést tartalmazta:

16.§ "A munkaközösség a tagok vagyoni hozzájárulása alapján közös tulajdonukban, illetőleg közös használatukban álló eszközökkel gazdálkodik. Feladatuk ellátásában bérbe, haszonbérbe vagy használatba vehet állami és szövetkezeti tulajdonban lévő eszközöket, ezek közül olyanokat is, amelyek használatban tartását magánszemély részére a jogszabályok egyébként nem teszik lehetővé."

A kérdés természetesen alapvetően tulajdonelméleti síkon vetődött fel. De ugyancsak "tulajdonelméleti válaszáért kiált" a 30/1981./IX.14./ M.T.sz. Rendelet /"A vállalatok egyes részlegeinek szerződéses üzemeltetéséről"/ alábbi szakasza is.

2.§/1/: A vállalat a legfeljebb 15 főt foglalkoztató ipari termelést, fogyasztási és egyéb szolgáltatást, termelőeszköz-kereskedést, valamint hulladék begyűjtést végző részlegét szerződéses rendszerben is üzemeltetheti."

A rendelet továbbá kimondja, hogy a szerződésre vállalkozókkal polgári jogi szerződést kell kötni, ami horizontális

- egyenrangú - partnerviszonyt jelent. Sajnos a jogi megoldások felemás helyzetének ismertetésére nincs elég helyünk, annyit azonban meg kell jegyeznünk, hogy a többi intézkedés - kompromisszumos formában ugyan -, de a vállalati-gazdálkodószervezeti hierarchia fellazítására is irányult. /Emlékezzünk állami tulajdon = hierarchikus szervezet/

A jogtudomány művelői - pl. Seres Imre - a rendelkezésekben foglaltak értékelésekor - úgy gondolom - kényes helyzetbe kerültek. Seres ugyanis - bármennyire is élharcosa a szövetkezeti tulajdonnak - a már idézett könyvében így foglalt állást:

"A szocialista társadalmi tulajdon lényegével ellentétes az, hogy állami társadalmi tulajdonban levő termelőeszközöket... egyéni célokra használjanak úgy, hogy annak magánhasználata másokat eleve kizárjon annak használatából és gyümölcsöztetéséből... a szocializmusban egyetlen állampolgárnak sincs alkotmányos joga arra, hogy mint résztulajdonos, egyénileg, magánjellegűen kapcsolja össze munkaerejét az állami társadalmi tulajdonban levő termelőeszközökkel."/83/

A jogtudomány képviselőinek másik tábora - a gyakorlatot képviselők - igyekeztek úgy tenni, mintha nem történt volna semmi: Petrik Ferenc /jelenleg is az Igazságügyminiszter helyettese/ a Magyar Jogban pl. a következőket írta:

"Az állami tulajdon egységének és oszthatatlanságának elvét nem sérti, ha az állami vállalatokon és költségvetési szerveken kívüli más működési formák keretei között kezelik, használják az állami tulajdonban levő vagyontárgyakat, gazdálkodnak ezzel. Az állami tulajdon nem szűnik meg állami tulajdon lenni akkor sem, ha a vagyon hasznosi-

tása nem hierarchizált állami szerv keretei között történik..." /84/

Ugyanakkor a gyakorlati jogászokat is érintő kérdésben, abban, hogy a változások vajon jogdogmatikailag konzekvensek-e, Petrik a nem szól szám, nem fáj fejem álláspontra helyezkedik.

"Az állami tulajdon működési formáinak gazdagodása szempontjából értékeljük jelentősnek az ún. "szerződéses üzemeltetés" jogintézményét. E jogintézmény dogmatikai megalapozása eddig még nem történt meg, de ne siettessük e kérdés megválaszolását. Az intézmény gyakorlati tapasztalatai alapján kell ezt majd megtenni. Ma még nem tudjuk megmondani, hogy a forma kifejlődésével az üzemeltető jogállása egy sajátos "kezelői" pozícióvá alakul-e át, vagy megmarad a mai keretek között." /85/

Látszólag nagyon szimpatikus álláspont. Végre van egy nyugodt, a lassú fejlődést akceptáló reformer. Csakhogy - és éppen a gazdasági élet jogi szabályozásával foglalkozó írássok számolnak be erről - a "dogmatikai" megoldatlanságok számos konfliktust és problémát okoztak, valamint a jogdogmatikai - szabályozásbeli - hiányok hálóján keresztül beindult a társadalmi folyamatok vezérléséhez egyeduralmi jogként ragaszkodó bürokrácia ellenállása. /86/

1982-ben a jogtudományok képviselői - tegyük hozzá, kiemelkedő képviselői - konferenciát tartottak a tulajdonjog problémáinak köréből. A konferencia anyaga a Jogtudományi Közlöny 82/5. számában jelent meg. Ezek a felszólalások és tanulmányok a tulajdonelmélet körében jelentős előrelépést mutattak, bár természetesen nem voltak mentesek a korábbi beidegződésektől, és a jogi gondolkodás korlátaitól sem. A konferencia egyfajta válasz volt a fejezet elején röviden

jelzett elméleti és gyakorlati kihívásra, olyan válasz, amelyet az elmúlt 5 évben a jogtudomány mégegyszer nem adott. A konferencia másik fontos vonása volt, hogy itt a jogágak szerinti tagolódást elmosta a közös problémamegoldásra tett kísérlet. Gyakorlatilag a polgári jog hegemoniája e kérdés felett megszűnt. /Elméletileg már jóval korábban így történt./

A konferenciához túl közel volt a 81-es kormányrendeletek kibocsátása. Ennek ellenére Szép György az új vállalkozási formák tulajdonjogi formáiról tartott referátumot. A feladat nagyságával tisztában volt, mivel így indította hozzászólását:

"A jogot messze meghaladó jelentőségű vállalkozás, hogy minden oldalról bekerítsük és átfésüljük tulajdonjogi elméletünk mind dúsabb, de a gyakorlat számára már járhatatlanná vált erdejét."/87/

Petrik tetszetős formulájának idézése után megállapítja:

"Ezek az újszerű kérdések azonban nemcsak további kérdőjeleket vetnek fel, hanem élesebb megvilágításba helyeznek...rég elvi tételeket is..."/88/

Hogy mire gondol itt Szép György, az kiderül abból, hogy hogyan elemzi az állami tulajdonnal való rendelkezés stratégiai döntéshozatal folyamatának változásait. Úgy véli, hogy a vállalatnak pl. az a döntése, miszerint vállalati munkaközösség beindulását engedélyezi-e, avagy sem, stratégiai döntés, s mint ilyen, a tulajdonelmélet klasszikus formulázása szerint az alapító jogkörébe tartozna. Most azonban ez vállalati hatáskörbe tartozik, tehát a stratégiai döntések újrafelosztása ment végbe.

Megbomlott a vállalaton belül a kezelői jog is - teszi hozzá. Az új vállalkozási formák önálló, sajátos önelszámolási egységként a klasszikus tulajdonosi jogositványokat újrarendezik. A klasszikus tulajdonjogi jogositvánok jelentős része átkerült az új típusú egységekhez. Ezeket a kérdé-

seket a jogszabályok nyitva hagyták - mondja Szép György.

Szerintem ebben a kérdéskörben egy nagyon lényeges szociológiai probléma "rejtőzik". A tulajdonosi jogositványok nem pusztán jogi normák, hanem jelentős szervezeti hatalmat összpontosítanak a tulajdonos nevében fellépő "kezelőre", a vállalati bürokráciára. A kezelői jogok "elvesztését" ez a réteg mint a kontroll elvesztését, és saját hatalmának erózióját éli meg. /Ebben nem is téved/ Ellenállásának és a VGM /stb./ ellenes kampányának nagyban ez az oka. Szép György ezt az új szervezeti formák érdekképviselőtének kérdése felől közelíti meg. /Erre, és ezt már tudjuk, nem került sor. Kétséges, hogy valamikor sor kerül-e egyáltalán a kisvállalkozói érdekképviselőti rendszer kiépítésére./

"Nyitott kérdés azonban, hogy a kisüzemi és társasági formák elterjedésével hogyan lehet a különböző szervezeteknek a népgazdasági jelentőségükkel arányos érdekképviselőtét teljeskörűen, és a jelzett kölcsönös függőségeknek megfelelően kiépíteni, s így az önálló gazdálkodási jogokat a stratégiai döntésekbe is visszacsatolni."/89/

Szép György ezeken túlmenően nem vállalkozik a tulajdonelmélet "nagy" tételeinek reformjára, átgondolására. Mindenesetre megállapítja, hogy a GMK forma magában egyesíti a társadalmi tulajdon és a személyi tulajdon választóvonalát. Nyilván ez a megállapítás - logikája szerint - vagy a választóvonal eltörléséhez kell hogy vezessen, vagy az egész probléma újragondolásához.

Ez az utóbbi Vékás Lajos hozzászólásában érvényesül. Mielőtt Vékás Lajos hozzászólásának néhány eredeti és új gondolatát ismertetnénk, egy-két megjegyzést kell tennünk. Emlékezzünk vissza, a személyi tulajdon és a magántulajdon elméleti meghatározásában még a 69 előtti - reformált -

tulajdonelmélet tételei uralkodtak. A viták és "kiigazítások" a szövetkezeti, állami, társadalmi tulajdonra koncentráltak, és semmi esetre sem a személyi tulajdonra. Sőt ez a tulajdonforma - mint nem társadalmi tulajdon?? - kimaradt az átgondolások és újraértelmezések köréből. Közben azonban történt egy- és más. 68 óta az emberek - persze csak akinek lehetősége volt erre - személyi tulajdonának köre ugyancsak gyarapodott, sőt korábban kizárólagos állami tulajdonban lévő vagyontárgyak - föld - is személyi tulajdonba kerülhettek. /Sárándi volt ennek a "teoretikusa"./

A személyi tulajdon kérdéseinek újragondolását tehát nemcsak a vállalkozási formák új típusainak keletkezése okozta, hanem az életszínvonal emelkedés hatására bekövetkezett személyi vagyon növekedése is.

Vékás Lajos a személyi és a magántulajdon közötti elhatárolást, amely, mint említettük, még 1950. körül alakult ki - tarthatatlannak nevezi. Tarthatatlannak, nemcsak közgazdasági, hanem jogdogmatikai megfontolások miatt is. /Újra emlékezzünk: Világhy felfogására, illetve a háztáji kérdésére./ A két tulajdonforma sem tárgyi, sem alanyi oldalon nem határolható el egymástól. A tárgyi oldalt ismerttetettnek tételezve, most arra hívjuk fel a figyelmet, amit Vékás az alanyi oldal elemzése során mindehhez hozzátesz. A döntő ugyanis - mondja -, hogy a személyi tulajdon is árutulajdon, s mint ilyen, elhatárolhatatlan a magántulajdontól.

Vékás a megkülönböztetés eltörlése és az egységes állampolgári tulajdon bevezetése mellett teszi le a voksot.

Különben is - mondja - a megkülönböztetés oka ideológiai volt. A magántulajdont a kizsákmányolás forrásával azonosították, a személyi tulajdont pedig a szocializmus viszonyai között a munkából szerzett tulajdonnal. E mögött egy fikció áll. E fikció a társadalmi tulajdon formáinak felsőbbrendűsége, amiből

következik a személyi tulajdon "maradék elve" is.

"Ha véglegesen leszámolunk azzal az illúzióval, hogy a munka a tulajdon társadalmasításának mai /állami, szövetkezeti/ formáiban közvetlenül társadalmivá válik, ideológiailag is könnyebben integrálható az egységes "állampolgári tulajdon" kategóriája a szocialista tulajdonformák rendszerébe. Egyébként is a termelőeszközök ma ismert egyéni tulajdoni formái... csak egy, a mainál társadalmibb társadalmi tulajdonban oldódhatnak fel..." /90/

Vékás ezen a ponton nyíltan utal Liska Tibor elméletére, mint arra a bizonyos jövőbeli, magasabb fejlettségű társadalmi tulajdont helyesen kifejtő koncepcióra. De pontosan látja, hogy az egységes állampolgári tulajdon a gazdaság további működésében nagyon lényeges szerepet játszhat:

"Jelenlegi gazdasági-társadalmi körülményeink a továbbfejlődéshez elengedhetetlenül szükségessé teszik az "állampolgári tulajdonnak" a társadalmi termelőfolyamatba történő visszakapcsolását." /91/

Körülbelül a Szalai Júlia által jelzett irány tulajdonelméleti megjelenéséről van szó, azonban e koncepció azóta is koncepció maradt. S ami elég a közgazdaságtudománynak; az elv kimondása; a jogásznak sohasem elég, mivel amíg nincs a szabályok nyelvén megírva a felismerés, "üres beszéd" minden ragyogónak látszó teória.

A tulajdoni szektor lényeges oldala az állami tulajdon. A konferencián - mint gyakorlatilag 1973. óta mindenütt - Sárközy Tamás fejtette ki e tulajdonformára vonatkozó nézeteit és reformkoncepcióját. Sárközy még ebben az évben publikálta /Gazdaság 1982/3/ szisztematikus reformkoncepcióját

is. Így mi a két tanulmányt egy forrásként elemezzük.

Sárközynél az utalások nagyon nyíltan megvannak. Anatal - Bauer - Csillag - Lengyel - Tardos szerepelnek név szerint a tulajdonelméleti koncepció ihletőiként.

Sárközy helyzetelemzése viszonylag pontosnak mondható. A hetvenes-nyolcvanas évek /és fordulói/ ugyanis szerinte egyfelől erodálták a hagyományos tulajdonformai dualitás /állami-szövetkezeti/ intézményeit, másrészt az élet /gazdaság/ változásai hallatlanul strukturálttá tették az állami tulajdon formáit is. Mindezek ellenére

"...az összállami tulajdon fenntartásához... nagyobb politikai-ideológiai érdekek, illetve értékek fűződnek, mint jogtechnikaiak."/92/

Az új formák a társadalmi tulajdon területén csak egy hatékony piacgazdaság keretében tudnak igazán kibontakozni. A kérdés tehát az

"képesek leszünk-e a szövetkezeti és az állami vállalatok között a piaci versenyben valódi jogi és gazdasági egyenlőséget megteremteni. Mindaddig ugyanis, amíg az állami tulajdont, az állami gazdaságirányítást és az állami vállalkozásokat összeolvasztva tekintjük egységnek, addig szinte szükségszerű a gazdasági forgalomban is az állam vállalkozásai és a szövetkezetek közötti különbségtétel az "állami szervezetek" javára /minden politikai deklaráció ellenére táplálva az állami tulajdon szövetkezeti tulajdonnal szembeni magasabbrendűségének tételét/."/93/

Miért nincs tehát új tulajdonelmélet? Ezt kérdezi Sárközy is. Azért - mondja -, mert a jogtudomány magára maradt, a közgazdaságtudomány nem sietett segítségére. A közgazdaságtudomány

definíciói jogilag értelmezhetetlenek. Bármilyen furcsa, de Sárközynek ebben is igaza van. Bár éppen az ő tevékenysége bizonyítja, hogy azért korántsem így áll a helyzet, azonban ahogy mondják "egy fecske nem csinál tavaszt".

Másrészt azonban a jogtudományok már említett leszakadásának, sőt tudományon kívül kerülésének is tanúi lehetünk. Ami a már idézett szerzők - Seres, Sárándi, Süveges pl. - véleményében mint ideológiai érvelési mód jelenik meg. De! És itt Sárközy nem értett meg valamit, ez az érvelési mód a negyvenöt utáni "jogtudomány" lényegéből fakad. Még szebben kifejezve mindezt, a sztálini struktúrák tudományon belülré plántálása most már egyértelműen a kibontakozást akadályozza. Persze azért ezt Sárközy is tudja. Elismeri egyrészt, hogy a tulajdonelmélet átpolitizálódott, másrészt - fűzi hozzá:

"Az állami tulajdonra vonatkozó elméletek történetét folyamatosan kiélezett ideológiai kirohanások jelzik, nagyon kevés az olyan... szerző, akit ne ért volna valamilyen vonatkozásban az antimarxizmus vádja... nem nagyon tudatosan a napi politikában gyakran az állami gazdaságirányítást, a központi tervezést, az állami tulajdonnal kivánták legitimálni. Ez jogi szempontból nézve nyilvánvalóan felesleges..." /94/

Az elméleti-történeti kritika után Sárközy a társadalmi tulajdonnal egy egészen új - bár a saját elméletéből következő - tulajdonelmélettel áll elő. A tulajdonstruktúra alapja - amit aztán később megpróbál egy törvénytervezetbe átültetni/95/ - a vállalatnál maradó polgári jogi árutulajdon és az irányítónál maradó államjogi tulajdon szervezeti-jogi különbsége.

Ez ad kibontakozást az állampolgárok tulajdonosi magatartásának is.

"Az állampolgárok elsősorban ne az általános politikai jellegű állampolgári jogokon keresztül részesüljenek a társadalmi tulajdonban, a dolgozó elsősorban saját munkahelyén érzékelje a "részlettulajdonosi" mivoltát, mégpedig a vállalati típusonként differenciálva, részben participációs, részben vagyongerdekelttségi utakon."/96/

Sárközy új tulajdonformái a következők:

- államigazgatási jellegű felügyeleti tulajdon szervezet
- eszköztulajdonosi szervezet
- tanácsi tulajdon
- vállalattól függő tulajdon
- vállalati tulajdon alapján keletkezett vállalati vezetés túlsúlya melletti tulajdon
- önkormányzati jellegű tulajdonlás
- nem vállalatszerű, egyéb egyéni és társas vállalkozási tulajdon.

Sárközy megállapítja - és tegyük hozzá az új fejlemények igazolták -:

"...lassan érlelődik egy olyan nézet, amely a monolit keretfikció helyett többfajta tulajdonosi szervezet egymás mellett létezését tartja szükségszerűnek."/97/

A konferencia többi felszólalása is az addig használatos fogalmak és jogintézmények revidiálását sürgette. Takács Imre pl. a tanácsi társadalmi tulajdon megteremtésének gondolatát képviselte, Domé Györgyné a társulási tulajdonban találta meg a kollektív tulajdon új formáját. A konferenciára - úgy gondolom - igazak voltak Doméné szavai:

"nem hiszünk megcsontosodott és az adott társadalmi-termelési viszonyokat figyelmen kívül hagyó

nézetek örökkévalóságában, még akkor sem, ha azok a szocialista társadalom egy meghatározott szakaszában elősegítették a fejlődést..."/98/

Talán ezek miatt a konferencia anyaga vitákat nem nagyon tükröz. Ismét azt a bizonyos "egységfrontot" lehetett felfedezni, amiről már említést tettünk. Viszont a vitapartner nagyon hamar jelentkezett a konferencia után - Eörsi Gyula személyében.

Eörsi a Jogtudományi Közlöny 10-es számában a következő címmel írt cikket: "Elmélkedések és álmélkodások a Jogtudományi Közlöny tulajdoni és felelősségi jogi száma kapcsán."

A cikk címe is jelzi azt a gunyoros, kioktató hangnemet, amit Eörsi használ. Mintha személyében sértették volna meg, úgy utasít vissza néhány gondolatot és elképzelést. Seres Imrével szemben pl. a régi urbánus-népies ellentétet megidézõ hangnemben "~~a most kér a nép, most adjatok neki földjogot~~" kitétel is használja.

Akihez nem fűz semmilyen elitélõ megjegyzést, az Vékás Lajos és Sárközy Tamás. Sõt az õ felszólalásukat mint előrelépést értékeli. A többieket viszont mint "laikusokat" oktatja ki, és nyíltan védi a polgári jog illetékességét a tulajdonjog kérdésében, de védi valahol a "régî dogmákat" is. Tulajdonképpen Eörsi reakciója meglepõ, de ha jól belegondolunk a jogtudományokban kiosztott pozíciók rendszerébe, akkor azt kell mondanunk, nem az. Már az is feltûnõ, hogy Eörsi neve és hozzászólása hiányzik a konferencia anyagából - feltételezzük, hogy nem volt ott -, de a reagálása mindenképpen zavart okozott a jogéletben. Természetesen nem Eörsi fellépésének köszönhetõ, hogy a 82-ben felvetett tulajdonproblematika újragondolásának ügyében az eltelt 5 évben nem történt semmi.

A joggyakorlat ennek ellenére a tulajdonelmélet kérdéseit nem vette le a nyilvánosság színpadáról, azonban ezek az irások a fennálló jogi normák magyarázását, ismertetését, sőt legitimálását szolgálták. Pl. Körös András /gyakorló bíró/ így ír az ingatlantulajdon korlátozásáról:

"Az ingatlantulajdon korlátozásának szükségessége az ingatlan sajátosságából adódik. A föld, mint a természet terméke ugyanis korlátozott mértékben áll rendelkezésre, nem szaporítható, nem helyettesíthető, és minden kincs forrása. Így a szocialista földtulajdoni formák is bizonyos értelemben vett gazdasági és jogmonopóliumot jelentenek a föld felszínének meghatározott részein... Indokolt tehát, hogy a szocialista állam korlátozza az állampolgárok tulajdonában tartható ingatlanok számát, nagyságát, az ingatlanok társadalmi céloknak megfelelő hasznosítása érdekében.../99/

A probléma azonban nagyon mély, s féltő, hogy e dolgozat keretei között a felszínét sem tudjuk bemutatni. Arról van szó, hogy amíg a tulajdonelméletet kidolgozók és újragondolók ismét offenzívába mentek át - ami aztán időlegesen?? ki is fulladt -, addig a gyakorlati szabályozás változatlanul a jó negyven éve beváló gyakorlatot követi és finomítgatja. Ezen a ponton nagyon nehéz lesz a gazdasági élet - a remélhetőleg megújuló gazdasági élet - követelményeihez igazítani a jogi normákban megjelenő szabályozást. E kérdés azonban a jogszociológiában ismert problémákat idézi fel, a jogi rendszer konzisztenciájára, a tudatos beavatkozásokra, a jogi hatékonyságra, s a jog konzervativizmusa hagyománymegőrző tulajdonságaira vonatkozó kérdések sorozatát. Mindenesetre azt meg kell állapítani, hogy a nyilvánosság szintje előtt a jogi mechanizmus egészének a kívánt irányba történő elmozdulásáról még csak vita sem indult. Természetesen lehet, hogy a

"szakértők" már dolgoznak, de ennek semmi nyoma. Bármennyire is lekicsinyli Sárközy a jogtechnikai kérdés fontosságát a tulajdonelméletben - úgy és abban a vonatkozásban igaza van - mi mégis rendkívül fontosnak tartjuk, hiszen egy egész jogszolgáltató apparátus /szervezet, emberek, tudás, stb./ működik a régi "jogtechnikai" értelemben kialakított szabályok megvalósításában közre.

Ami az elméleti összegzést illeti, mindenekelőtt el kell ismernünk, a közgazdasági elméletekben megfogalmazott változások nem idegenek a tulajdonjogelmélet művelőinek gondolkodásától. Azonban ez nem általános, nem jelent irányzatot, átütő erejű jogiskolát, hanem csak egy-két személyt érint. Éppen ezért - nem nehéz megjósolnunk -, a jogi normák szintjére átírt tulajdonjogi reform sorsa nagyban attól függ majd, hova vezet ezeknek az embereknek az útja.

Másrészt a jogi gondolkodás csak részleteiben mozdult el a kívánt álláspont irányában, - személyi tulajdon + állami tulajdon + szövetkezeti tulajdon - ami a piaci integrációt valló komplex és dinamikus gazdálkodási hatékonyság szempontjából kevés. Talán a komplex, integráló átgondolás hiányzik, az, amit az ötvenes években Eörsi - majd később Világhy - oly szépen kimódoltak.

Tudom, ezen nem kell csodálkozni. Gyakorlatilag ugyanis az egész eddigi gondolkodásmód megváltoztatásáról, a kategóriák újragondolásáról is szó van. Márpedig a régi kategóriákhoz és teóriákhoz tanszékvezetői állások, pozíciók, kinevezések kötődnek. A kérdés sokkal súlyosabb, mintsem első pillanatra látszik. A jogtudomány ideológiára való felfűzése és önáltatása lepleződik le a tulajdonjogi kérdésekben. Olyan helyzetben, amikor a praktikizmus már nem elég. Nem elég, mert a valóságos kihívás sokkal élesebb, mint 1968-ban, vagy 1981-ben. Ergó, újra kell alkotni a tulajdonjog elméletét.

A csirák és kezdeményezések - láttuk - megvannak, azonban az idő múlik. Nagy kérdés továbbá, hogy az újabb "átpolitizálás" segíti-e a szakszerűséget, avagy nem.

Felelősségelméletről irt tanulmányunkban irtuk, az elmaradt emancipáció tette torzóvá az elméleti gondolkodást. Ezt most is leírhatjuk. Ugyanis a polgári jog, magánjog elméletéből kihúzva az ideológia még - sztálini - elemeit, nem marad önálló szakelmélet. És ezért is nehéz a tulajdonelméletet komplex módon megfogalmazni. A jogtudomány tönkretételének éppen egy reformhelyzetben kell megfizetni az árát.

Fejezetünk végén tehát leírhatjuk, tapasztalható elmozdulás a tulajdonjogelméletben, s ez az elmozdulás a közgazdász reformer koncepciók felé történik, azonban az elmozdulás elméleti, részleges, és korántsem olyan radikális, hogy a tulajdoni diszkriminációkat lebontva a szabad tőkeáramlást és a versenyképes piacgazdaságot meg tudná alapozni. Legalábbis a jogász körökben aligha. Látom már: új Münchausenek jönnek.

Jegyzetek

- 1., Az uralkodó államjogi felfogás szerint felsőszintű jogszabály az Alkotmány, törvény, törvényerejű rendelet és minisztertanácsi rendelet. /Bár ezek is hierarchikusak./ A többi jogszabály alsóbb szintűnek minősül.
- 2., Eörsi Gyula: A tulajdonjog fejlődése. /Jogi és Államigazgatási Könyv és Folyóirat Kiadó/ Budapest, 1951. 5.old.
- 3., uo.
- 4., uo.
- 5., uo. 10.old.
- 6., uo. 16.old.
- 7., Gyarmathy István: A társadalmi tulajdon. /Jogi és Államigazgatási Könyv és Folyóirat Kiadó/ Budapest, 1954. 7.old.
- 8., uo.
- 9., uo. 12.old.
- 10., uo. 13.old.
- 11., Eörsi id.mű. 51.old.
- 12., uo.
- 13., Gyarmathy id.mű.
- 14., Sárközy Tamás kifejezése.
- 15., Világhy Miklós - Eörsi Gyula: Magyar Polgári jog I. /Egyetemi tankönyv/ Általános rész. Tulajdonjog. Budapest. Tankönyvkiadó, 1965. /Az idézetek az 1973-as kiadásból valóak./ 264.old.
- 16., uo. 272.old.
- 17., uo. 273.old.

- 18., PTK 91.§ /1/ bek.
- 19., Világgy-Eörsi id.mű. 277.old.
- 20., uo.
- 21., uo. 281.old.
- 22., uo. 281-282.old.
- 23., uo.
- 24., Tőkei Ferenc: A társadalmi formák elméletéhez. c.
könyvéről van szó. Budapest. Kossuth Kiadó.
- 25., Pl.Görgényi Ferenc: Tulajdon és politika.Bp.Magvető, 1982.
- 26., Sárközy Tamás: Indirekt gazdaságirányítás, vállalati
árutermelés és a tulajdonjog. Budapest. Akadémiai
Kiadó 1973.
- 27., uo. 91.old.
- 28., uo. 95.old.
- 29., uo. 96.old.
- 30., uo. 107.old.
- 31., uo.
- 32., uo. 155.old.
- 33., uo. 158.old.
- 34., uo. 37.old.
- 35., uo. 38.old.
- 36., uo. 43.old.
- 37., uo. 44.old.
- 38., uo. 51.old.
- 39., uo. 52.old.
- 40., uo. 289.old.
- 41., uo.

- 42., uo. 290.old.
- 43., Seres Imre: A mezőgazdasági termelészövetkezeti tulajdon-
jog. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1968.
- 44., uo. 10.old.
- 45., uo. 15.old.
- 46., uo.
- 47., uo. 17.old.
- 48., uo. 19-20.old.
- 49., uo. 20.old.
- 50., uo. 25.old.
- 51., uo. 31.old.
- 52., uo. 35.old.
- 53., uo. 87.old.
- 54., Seres Imre: A termelészövetkezet tulajdonjoga. Az ELTE
Állam- és Jogtudományi Karának Actái. Budapest 1979.
- 55., uo. 66.old.
- 56., uo. 68.old.
- 57., uo.
- 58., Seres Imre: A mezőgazdasági termelészövetkezetek szocia-
lista jellegének erősödéséről. ELTE ÁJTK Acta. Bp.1974.
- 59., Süveges Márta: A magyar szocialista gazdaságirányítási
rendszer direkt típusa és a társadalmi tulajdonformák.
- 60., uo. 110.old.
- 61., uo. 125.old.
- 62., uo. 116.old.
- 63., uo. 110.old.
- 64., uo. 120.old.

- 65., uo.
- 66., uo. 121.old.
- 67., uo. 123.old.
- 68., uo. 124.old.
- 69., Sárándi Imre: Az új gazdasági mechanizmus néhány jogi problémája. TIT Országos Titkársága. Budapest, 1967. 8.old.
- 70., Sárándi Imre: A magyar polgári jog alapelvei. ELTE ÁJTK Actái. Bp. 1977. 32.old.
- 71., uo. 23.old.
- 72., uo. 31.old.
- 73., Eörsi Gyula: Állami tulajdon - állami vállalat. ELTE ÁJTK Actái Bp. 1970. 40.old.
- 74., uo.
- 75., uo.
- 76., uo. 45.old.
- 77., uo. 46.old.
- 78., uo. 50.old.
- 79., Közgazdasági Szemle 1987/6.sz.
- 80., uo. 658.old.
- 81., Szalay Júlia: Társadalmi válság és reform-alternatívák. Századvég. Az ELTE Jogász Társadalomtudományi Szakkollegiumának Folyóirata. 3.sz. 1987.
- 82., uo. 132.old.
- 83., Seres Imre: A mezőgazdasági termelészövetkezeti tulajdonjog. Akadémiai Kiadó. Bp. 27.old.
- 84., Petrik Ferenc: A gazdálkodás szervezeti rendszerének változásai. Magyar Jog 1981/12.sz.

- 85., uo. 1066.old.
- 86., Lenkovics Barnabás: Az új vállalkozási formák jogalkotásunkban. J.K. 82/9.sz.
Török Gábor: A gazdasági munkaközösség működésének néhány problémája. J.K. 83/7.sz.
- 87., Szép György: Az új kisüzemi és vállalkozási formák egyes tulajdonjogi kérdéseiről. J.K. 1982/5.
- 88., uo.
- 89., uo.
- 90., Vékás Lajos: Az állampolgári tulajdon elvi kérdéseiről. J.K. 1982/5.sz.
- 91., uo.
- 92., Sárközy Tamás: Állami tulajdonjog - vállalati tulajdonjog. J.K. 82/5.sz.
Sárközy Tamás: A tulajdonosi szervezet kérdései. Gazdaság 1982/3.sz.
- 93., Sárközy Tamás: J.K.
- 94., uo.
- 95., Sárándi Imre - Sárközy Tamás: Távlati koncepció egy egységes vállalati törvényhez. J.K. 82/9.sz.
- 96., Sárközy Tamás: Gazdaság 1982/3.sz.
- 97., uo.
- 98., Domé Györgyné: Társulási tulajdon - tulajdonjog. J.K. 82/5.sz.
- 99., Körös András: Az állampolgárok ingatlanszerzését korlátozó jogszabályok és a PTK. Magyar Jog. 1981/11.sz.